

קריסת משטר אסד ופניה העתידיים של סוריה בראי ספרי הלימוד הסוריים

כרמית ולנסי

המכון למחקרי ביטחון לאומי,
אוניברסיטת תל אביב

אלדד פרדו

המכון לחקר השלום והסובלנות בחינוך בבתי הספר
(IMPACT-se)

מאמר זה עוסק במאפייניה של המדינה הסורית ובאירועים שהובילו לקריסת משטרו של בשאר אל-אסד ולעלייתו של המשטר החדש, כפי שהם משתקפים בתוכנית הלימודים הממלכתית בשנים 2017-2026¹, מתוך הנחה שתוכניות לימוד הן כלי עזר בהערכה האסטרטגית (Curriculum Informed Strategic Assessment, CISA). הניסיון מלמד כי ניתן להתבונן בתוכניות הלימוד במבט צופה פני עתיד, בהיותן משקפות את החזון הלאומי, ואפשר שיהיה זה מבט לאחר, שיבחן לאחר מעשה היכן בישרו הספרים על מהלך העניינים והיכן פחות. במאמר זה אחנו בוחנים במבט לאחר את הקשר בין ספרי הלימוד לבין מדיניות משטר אסד במהלך מלחמת חרבות ברזל, ואת האירועים שהובילו לקריסת המשטר. במבט קדימה ננסה ללמוד לאן מועדות פניה של סוריה, בהנחה שהתגבשות תוכנית הלימודים החדשה היא ציר חשוב במערך ההתפתחויות הכולל. במבט רחב אנחנו מזהים במשטר החדש שאיפה לבנות את סוריה כמדינה ערבית סמכותנית, לאומית, חזקה ואמביציוזית המחויבת לאסלאם שמרני, בשלב זה לא בכפייה, ותוך שמירה על חופש פעולה במרחב. סוריה מצויה בתקופת עיצוב ובנייה, ולכן התמונה הנוכחית מורכבת. קיימים רכיבים ג'אדוויסטיים, אך אלה אינם חלק מתוכנית הלימודים הרשמית. זו משתלבת במגמת המשטר, המבקש לא לערער באופן קיצוני את הסטטוס קוו המתעצב בסוריה.

מילות מפתח: סוריה, בשאר אל-אסד, ספרי לימוד, תוכנית לימודים לאומית, CISA, רוסיה, תודעה לאומית, חינוך, איראן, חזבאללה, מלחמת חרבות ברזל, היאת תחריר א-שאם, אחמד א-שרע.

מבוא

מחקר זה בוחן את תוכנית הלימודים הסורית הרשמית², ולצידה את התהליכים ההיסטוריים המתחוללים בשנים 2017-2026. בחלקו הראשון נתמקד במדיניותו הזוהירה של בשאר אל-אסד מאז פרוץ מלחמת חרבות ברזל, ובתהליך קריסת משטרו. בהמשך מנותחים רכיבים רלוונטיים בתוכניות הלימוד של המשטר הקודם ומוצג מתאם, לצד מורכבות, בין התמונה המצטיירת מספרי הלימוד למהלכי המשטר במלחמה ולקריסתו. בחלק השני נתמקד בעליית המשטר החדש של אחמד א-שרע ובניסיונו הראשוני לעצב תוכנית לימודים חדשה, שמתמרנת בין תפיסות ונרטיבים שונים בסוריה.

כיצד הגענו עד הלום? התנהלות משטר אסד מ-7 באוקטובר 2023 עד התמוטטותו הסופית בדצמבר 2024

בשנת 2020 החלה להתגבש ההערכה כי שלטונו של בשאר אל-אסד בדמשק הפך לעובדה מוגמרת. בשאר חתר להעמיק את אחיזתו בשטח שתחת מרותו, להשתלט על שטחים שמוחזקים בידי גורמים אחרים ולנרמל את מעמדה הדיפלומטי והבינלאומי של סוריה. לאחר שהביס את מתנגדיו העיקריים ניצב המשטר בפני שורת אתגרים, ובהם הצורך להתמודד עם שאיפותיהן של רוסיה ואיראן להעמיק את אחיזתן בסוריה, עם שרידי דאע"ש, עם כיבושי הטורקים לאורך הגבול הצפוני ועם

מיליציות שיעיות עצמאיות שלא תמיד סרו למרותו של המשטר בדמשק.

בניגוד לחזון המשותף של איראן וחזבאללה – להפוך את סוריה לחוליה מרכזית ב"ציר ההתנגדות" – ולמרות שחב להן את משטרו ואת חייו, נמנע נשיא סוריה מלהתערב ישירות בעימות הרב־זירתי עם ישראל, והשיקול המרכזי שהניע אותו היה החשש לפגיעה בשרידותו ובמעמדו. מגמה זו השתלבה עם תהליך הנורמליזציה בין סוריה למדינות הערביות באזור. אומנם נרשמו מספר מקרים של ירי מתוך סוריה לעבר ישראל מצד גורמים פלסטיניים ושיעיים, אך ככלל דמשק פעלה באופן החלטי ולא אפשרה פעילות של חזבאללה ומיליציות אחרות שהפעילה איראן משטח סוריה.

עם זאת סוריה נמנעה מחסימת נתיבי המעבר של הציר האיראני, והמשטר לא בלם את המשך התבססותה של איראן בשטחו. המדיניות הסורית יוחסה בין השאר גם ללחץ רוסי להגביל את חופש הפעולה האיראני בסוריה. הרוסים תגברו את כוחותיהם בדרום סוריה כדי למנוע התלקחות באזור רמת הגולן. מאהר אל־אסד, אחיו של הנשיא ומפקד דיוויזיה 4, הגביל נוכחות של גורמים פרו־איראנים במחנות הדיוויזיה, על מנת שלא יותקפו על ידי חיל האוויר הישראלי. באוקטובר 2024 דווח על פעילות סורית למניעת שיגור כטב"מים אל הגולן הישראלי. מוקדם יותר, בראשית השנה, דווח על חששות איראניים כי גורמים בצבא סוריה מסרו מידע מודיעיני קריטי לישראל, שאפשר חיסולים ממוקדים. מספר קצינים בכירים בצבא סוריה הידועים בנטייתם לאיראן הוחלפו באחרים, בעלי אוריינטציה רוסית (ולנסי ונפתלי, 2024; ראו גם Cafiero, 2024).

הפעילות הצבאית התקיפה של צה"ל בסוריה ובלבנון נשענה על ההנחה שהאינטרס המרכזי של המשטר הסורי הוא שרידותו בסביבה המסוכנת שבה פעל. זוהו מאמץ סורי לשינוי אסטרטגי שכלל הידוק היחסים עם המדינות הערביות, אשר התבטא בין היתר בשיבה לליגה הערבית בשנת 2023 ובפתיחת שגרירויות ערביות בדמשק. איחוד האמירויות, שחידשה יחסים עם אסד כבר ב־2018, הגבירה את פעילותה האזרחית והכלכלית בסוריה. דינמיקה זו העידה בזהירות כי אסד מנסה לצמצם באופן הדרגתי את תלותו באיראן ובציר ההתנגדות, להתקרב לציר המדינות הסוניות ואולי אף לאותת לישראל ולגורמים נוספים כי סוריה במגמת שינוי. ואולם הניתוח הביא בחשבון כי מדובר במהלך זמני ואולי אופורטוניסטי, והצביע על אפשרות שמשטר אסד מעוניין לקנות שקט זמני מול ישראל, ומייד אחרי המלחמה יאפשר לאיראן חופש פעולה בסוריה. הידוק האחיזה האיראנית בחברה האזרחית הסורית ובחיי

התרבות, דרך ארגוני רווחה, תשתית, חינוך ומרכזי דת שיעיים, רמז על קושי ממשי להיחלץ מציפורני הציר האיראני. לצד אלה נרשם מאמץ דיפלומטי איראני נמרץ לבלום את המהלך האמירוטי (ולנסי ונפתלי, 2024, עמ' 5; ראו גם דיון בהמשך). נציין כי הערכות שונות הצביעו על סכומים איראניים הנעים בין 30–50 מיליארד דולר שהושקעו בסוריה במהלך השנים, כך שהתלות של אסד באיראנים הייתה רבה (נציב.נט, 2024; The New Arab, 2025; Grajewski, 2024).

התמוטטות משטר אסד הפתיעה גורמים רבים באזור ובהם המשטר עצמו, ואפשר שהפתיעה גם את המורדים שהובילו את ההתקפה המהירה מאידליב שבצפון־מערב דרך חלב, חמאה וחומס עד דמשק. במקביל נרשמו גם התקפות מאזור הדרום, שהקדימו והגיעו לבירה הסורית. חלב הותקפה ב־27 בנובמבר 2023 ודמשק נפלה ב־8 בדצמבר – בסך הכול 11 ימים שחתמו 13 שנות מחאה, התקוממות ומלחמת אזרחים שהתנהלה במדינה מאז פרוץ האביב הערבי ב־2011.

השתלטות היא תחריר א־שאם (HTS) על דמשק הייתה תוצאה של שילוב נסיבות שהובילו לסערה המושלמת. ניהול כושל של המדינה והצבא הוא כנראה ההסבר העיקרי לקריסה המהירה. שחיתות המשטר ומדיניות הדיכוי כללו יחס משפיל ומבזה לחיילים, הזנחה ומחסור אקוטי בצויד תקין ואף במזון, שהובילו לחוסר לכידות ולפגיעה במורל בצבא. לא פחות חשובות היו תמיכתם של טורקיה ואחרים במורדים ומשיכת התמיכה במשטר הסורי מצד איראן, חזבאללה ורוסיה. המלחמה הממושכת עם ישראל הותירה את איראן, ובעיקר את שלוחיה חזבאללה וחמאס, בעמדת חולשה חסרת תקדים, ואילו רוסיה, ששקעה במלחמה באוקראינה, החליטה שאין בכוחה לפתוח חזית חדשה.

מתודולוגיה – בחינת התפיסות הלאומיות דרך חקר ספרי הלימוד

הנחת הבסיס של חוקרי תוכניות לימוד היא כי ספרי הלימוד משקפים את הסנטימנט הרווח בציבור במדינה, ובוודאי את ציפיותיהם וחזונם של גורמים בהנהגה הפוליטית (פרדו ווינטר, 2024, עמ' 3–6; Podeh & Alayan, 2018, pp. 1–4). דווקא בעידן של הצפת מידע, דיסאינפורמציה ומידע כוזב, רב כוחו של המסר האחיד, הבהיר ונטול הספקות שמציע הלימוד השיטתי, החוזר ומוטמע לאורך שנים ארוכות. תוכנית הלימודים, טוען בן ויליאמסון, פועלת כ"מיקרוקוסמוס של החברה", והיא משקפת את שאיפותיה ואת חזונה לעתיד (Williamson, 2013, p. 115). פיראס שאהין, מורה להיסטוריה וגיאוגרפיה בסוריה, קובע ש"תוכנית

בארץ הארזים וסייעה "להתנגדות הלאומית בלבנון" (היסטוריה, כיתה ט', 2017–2018, עמ' 42; היסטוריה כיתה יב', 2017–2018, עמ' 66). בתוכנית הלימודים ניכרה עוינות מסוימת לטורקיה, שניתקה יחסיה עם סוריה בתחילת מלחמת האזרחים ואף השתלטה על רצועה ארוכה בצפון המדינה. כמובן נמצאה התנגדות חריפה למדינת ישראל, המכונה לרוב "הישות הציונית הטורקסטית". ישראל תוארה בתוכנית הלימודים כחלק ממחוז סוריה הגדולה (אקלים א־שאם), שהוא עצמו חלק מן המדינה הפן־הערבית המדומינת ששמה "המולדת הערבית" (אל־וטן אל־ערבי), המתוארת כמדינה השנייה בגודלה בעולם לאחר רוסיה. בתוכנית הלימודים אין התייחסות של ממש לשאלת המיעוטים בתוך סוריה.

לאור העובדה שמוסקבה נרתמה להצלתו של אסד במלחמת האזרחים ולנוכח היחסים ההדוקים ששררו בין רוסיה לסוריה מאז, ספרי הלימוד מציגים את הפדרציה הרוסית ואת ברית המועצות שקדמה לה בדרך חיובית במיוחד, תוך דברי שבח למודרניות (החילונית) ולטכנולוגיה.

באופן לא מפתיע, לאור העובדה שמוסקבה נרתמה להצלתו של אסד במלחמת האזרחים ולנוכח היחסים ההדוקים ששררו בין רוסיה לסוריה מאז, ספרי הלימוד מציגים את הפדרציה הרוסית ואת ברית המועצות שקדמה לה בדרך חיובית במיוחד, תוך דברי שבח למודרניות (החילונית) ולטכנולוגיה. למעשה, הזיקה האידיאולוגית החיובית לרוסיה אפיינה את התפיסה הסורית עוד לפני שקיבלה ממוסקבה סיוע צבאי. מאז 2014 כוללים לימודי שפה זרה את השפה הרוסית. ספרי לימוד רוסית מעבירים שפע של תכנים תרבותיים רוסיים (יש לציין כי לימודי שפה זרה במדינה מסוימת אינם כוללים בהכרח העברת תכנים תרבותיים זרים). הפדרציה הרוסית וברית המועצות מופיעות בתוכנית הלימודים כמודרניות, חזקות, מדעיות, חילוניות וידידותיות. לרוסיה אין מחלוקות טריטוריאליזם או מדיניות עם סוריה. ספרי הלימוד מקדמים תרבות פוליטית סורית של לאומיות אתנו־לשונית סמכותנית מודרנית, התואמת את זו של הפדרציה הרוסית. השאיפות של סוריה – ליצור "מולדת ערבית" המשתרעת מהאוקיינוס האטלנטי עד המפרץ ולכסות חלקים גדולים של אסיה ואפריקה – אינן סותרות מבחינה תרבותית את רוסיה, הממלאת תפקיד של מעצמה עולמית. בניגוד לאסלאמיות, לפן־ערביות אין שאיפות גלובליות. בין השורות מתקבל הרושם כי סוריה היא אחות קטנה של מצרים, והמולדת הערבית היא אחות קטנה של רוסיה, המעצמה הגדולה.

הלימודים היא תוכנית אב להבנת האומה את עצמה. היא אינה רק רשימת שיעורים – היא מגדירה מהו 'סיפורה של סוריה' (Soguel, 2025).

ספרי הלימוד לצד החוקה, החגים הלאומיים, הזהות הפרימורדיאלית והאזרחית, הממסד הדתי, התרבות והתרבות הפוליטית, ההמנון והדגל – כל אלה משקפים את האתוס הלאומי ומנחים את התנהגות האומה. הניסיון מלמד כי תוכניות הלימוד אומנם מייצגות את התכתיבים האידיאולוגיים של משטרים, אך משקפות בהכרח גם הלכי רוח רחבים יותר בשל הקשת הרחבה של בעלי העניין והשותפים, החל מגורמים באקדמיה, מחברים ומורים, המשפחות והתלמידים עצמם, ומעבר לכך, בעשורים האחרונים גם הקהילה הבינלאומית, שעוקבת אחרי התחום. שינויים בתוכניות הלימוד יקדימו שינויי מדיניות או יתחוללו בעקבותיהם, לעיתים באופן ברור ומובהק ולעיתים בצעדים קטנים.

המתודולוגיה שאנחנו מציעים היא לקיים הערכה משותפת של מומחים אזוריים ומנתחי תוכניות לימוד, כך שתתאפשר קריאה במקביל של טקסטים חינוכיים ובחינת האירועים שמהם נרקמת התמונה הרחבה. הבנת המשמעות של תוכניות הלימוד כחלק מן המציאות היא תהליך מורכב, ועל כן יש לראות בהן כלי עזר תרבותי התורם להבנת האסטרטגיה (Curriculum Informed Strategic Assessment, CISA). אנחנו מאמינים כי קריאה נכונה יכולה לאתר מגמות מדיניות, להעיד על כוונות ואף לתת מבט אל מעבר לאופק.

תוכנית הלימודים הסורית בתקופת בשאר אל־אסד

בחלק זה נציג ממצאים ומסקנות מתוך חקר ספרי הלימוד הסוריים בשנים שקדמו לקריסת משטרו של בשאר אל־אסד (שנות הלימודים האקדמיות 2017–2018 ו־2024–2025)³, תוך התייחסות למציאות הגיאופוליטית בתקופת שלטונו. קיימים הבדלים מסוימים בין שתי המהדורות שבדקנו, אך עיקרי הדברים לא השתנו. ספרי הלימוד הצביעו על מרכזיותם של הלאומיות הערבית־הסורית ושל 'הצבא הערבי הסורי' בזהות הלאומית של 'הרפובליקה הערבית הסורית', לצד זהות הפן־ערבית והקשר עם מדינות ערב, ובייחוד עם מצרים. אף שמדינות ערב ניתקו את יחסיהן עם סוריה במהלך מלחמת האזרחים, הנשיא אסד שאף לחדש את הקשרים עימן ולא ויתר על הזהות הפן־ערבית שאימצה סוריה בעת החדשה.

מעניין לציין שעל אף הברית האיראנית־סורית האיתנה, היחס כלפי איראן בספרי הלימוד כלל יסודות שליליים. ארגון חזבאללה אינו מצוין כלל. סוריה, כך נלמד, סייעה מטעם הליגה הערבית להשכין שלום

וחתירה למתינות, לשיקום ולבנייה. תיאור ההשפעה הפרסית והטורקית במאה ה-11 (השעובייה) כ"פלישה תרבותית" בלב "החליפות הערבית-האסלאמית" אינו מופיע במהדורה השנייה (החינוך הלאומי, כיתה יא, 2017–2018, עמ' 75).⁵

מסקנה אחרת של המחקר משנת 2018 הייתה כי "פוטנציאל החינוך עם טורקיה גדול אפילו מזה הקיים מול איראן" (Pardo & Jacobi, 2018, p. 2). תוכנית הלימודים הסורית של תקופת אסד הציגה סכסוכים טריטוריאליים שבמרכזם הסכסוך על מחוז אלכסנדריה ומרחב קיליקיה.⁶ ברור כי הנאורעות מאניות והדחף האימפריאלי הפן-טורקי של ממשל ארדואן, שאותו במחקרים על ספרי הלימוד הטורקיים (Pardo & Ekinici, 2021, pp. 24–28; Yanarocak, 2017), היו מנוגדים בתכלית הניגוד לאידיאולוגיה הפן-ערבית והלאומית הסורית שמצאנו בתוכנית הסורית. גישתה של טורקיה לאסלאם ולאורח החיים האסלאמי לא התיישה עם תפיסת העולם הסורית שהשתקפה בתוכנית הלימודים של תקופת אסד. קורסים בטורקית לא הוצעו כלל, בניגוד לבתי הספר בצפון המדינה – אזור שחלקו היה נתון לשליטה טורקית. כל אלה העידו על היחסים המעורערים בין המדינות, על כך שאסד לא השלים עם הכיבוש בפועל של טריטוריות סוריות על ידי טורקיה ועל סירובו המתמשך להתפייס עם השלטון הטורקי.

ספרי הלימוד חילקו את מדינת "המולדת הערבית" למחוזות, ובהם מחוז סוריה הגדולה (בלאד א-שאם) הכולל את שטחי לבנון, ירדן, הרשות הפלסטינית וישראל. למצרים הוענק מעמד נבחר בין מדינות ערב. אימפריות עתיקות בתוך המולדת הערבית – בפרט מצרית-סורית וסורית-מצרית – הוצגו באור חיובי, והודגשה התרבות המצרית העתיקה (כמו גם מסופוטמיה). הספרים התעלמו מהתרבויות העתיקות של איראן, טורקיה וישראל. אחת ממסקנות המחקר הייתה כי מרכזיותה של המולדת הערבית בתוכנית הלימודים הסורית והתביעות הטריטוריאליים הסוריות מאיראן וטורקיה מרמזות על שינוי אפשרי במדיניותה, שעשוי "להוביל להופעתם של צירים חדשים באזור, ממש מעבר לאופק" (ההדגשה הוספה כאן. Pardo & Jacobi, 2018, p. 3).

ספרי הלימוד של תקופת אסד כללו תעמולה אנטי-ישראלית ויסודות אנטישמיים והצדיקו "התנגדות" נגד ישראל. עם זאת התוכנית התייחסה להסכמות עם מדינת ישראל ולסיכוי לשלום, על אף ההתעקשות על שימוש בכינוי "הישות הציונית", ולעיתים "הישות הציונית הטרוריסטית" (אל-כיאן אל-צהיוני אל-ארהאבי) (החינוך הלאומי, כיתה יב, 2017–2018, עמ' 48). באחד הספרים נלמד, באמצעות תצלום וכיתוב, על "כוחות

ההצגה ההיסטורית של איראן והאימפריה הפרסית העתיקה בתוכנית הלימודים בעיקרה שלילית. אף ש"המולדת הערבית" ואיראן חולקות היסטוריה ארוכה, היא לא תמיד הייתה חלקה. מחוז ח'וזסתאן (ערבסתאן) האיראני שייך לערבים על פי תוכנית הלימודים. עם זאת, מהפכת ח'ומייני עצמה נלמדת כחיובית בגלל אופייה המהפכני והלוחמני כלפי ישראל והמערב. איראן מוצגת כמדינה מתקדמת מבחינה טכנולוגית וכלכלית (מכוניות, ספינות, חימוש, חלל ותחום הגרעין). המכנה המשותף העיקרי הוא הממד המהפכני והמאבק נגד ישראל והמערב. האימפריה הפרסית, כמו היוונית והרומית, לעומת זאת, מתוארת כ"כובשת", זרה ותאבֶּת בצע. הספרים הסוריים של תקופת אסד אינם מתעניינים במורשת התרבות האיראנית ובתרומתה העצומה לאורך אלפי שנים. יותר מכול, הספרים אינם מציעים קורסים בשפה הפרסית, שעה שתוכנית הלימודים האיראנית החלה להציע שורה ספרי לימוד בערבית שימושית, שנועדה כנראה לאפשר חדירה צבאית, דתית וכלכלית נרחבת לעולם הערבי (Pardo, 2022, pp. 77–88).

במילים אחרות, רוסיה נתפסה בתקופת אסד כידידת אמת, ידידה של קבע, בעוד האיראנים נתפסו כשותפים לציר ההתנגדות, אך בעלי פוטנציאל להשתלטות על המולדת.

מחקר ספרי הלימוד הסוריים משנת 2018 סיכם את ההבדלים בתפיסת העולם הסורית והאיראנית, כפי שהן מוצגות בבתי הספר של שתי המדינות (Pardo & Jacobi, 2018):

- הלאומיות הפן-ערבית והסורית דוחה את ההגמוניה הפרסית-איראנית וכל תפקיד מנהיגותי בסוריה הגדולה וב"מולדת הערבית".
 - השקפת העולם הנלמדת בספרי הלימוד הסוריים דוגלת בערביות ובחילוניות ממוקדת אתנית, ואינה מתיישרת עם השאיפות האזוריות של המנהיג העליון של איראן. התרבות הפוליטית האסלאמית-ח'ומייניסטית של איראן, כפי שהוצגה בתוכנית הלימודים האיראנית, נדחתה על הסף על ידי תוכנית הלימודים הסורית (פרט לעיונות המשותפת כלפי ישראל והמערב).
 - אינטרסים אסטרטגיים ושיקולים פרגמטיים עשויים להוביל להמשך הברית האיראנית-סורית בת עשרות השנים. ואולם במישור הלאומי והתרבותי (חילוניות בעת'יסטית מול אסלאמיזם ח'ומייניסטי) אין סינרגיה אמיתית בין שתי המדינות (עמ' 1–2).⁴
- עם זאת, במהדורה של שנת הלימודים האחרונה (2024–2025) הוסרו רכיבים של התנגדות לתרבות האיראנית והטורקית, ייתכן בשל רצון לפתיחות תרבותית

בינלאומיים", אך למעשה נמחה כל אזכור של הגולן והקשר לישראל (החינוך הלאומי, כיתה יב, 2023–2024, עמ' 74). גם הפסקה בספר ההיסטוריה, שקבעה בהדגשה כי "השלום עבור סוריה הוא בחירה אסטרטגית", לא הופיעה עוד.

עם זאת, ספר ההיסטוריה במהדורות החדשה הקדיש מקום לנושא 'סוריה והשלום'. בתוך הטקסט, מבלי להזכיר את ועידת מדריד, צוטטה עמדתו של חאפז אל-אסד משנת 1990, שהתנגד לשיחות נפרדות עם ישראל והתעקש על ועידת שלום בינלאומית. נימוקיו הובאו ובסימנים הוא קבע: "הערבים רוצים שלום, הבה נעמיד תוכנית שלום משותפת, שתגשים את השלום" (תולדות המולדת הערבית בעת החדשה ובימינו, כיתה יב, 2023–2024, עמ' 145). עדיין מדובר על שלום עם ישראל, אך ללא הדגשה ומבלי להזכיר את שמה. התמונה במהדורה החדשה היא זו של אסד האב – עיצוב המסיר מעט מן האחריות מעל הנשיא בשאר אל-אסד, שתמונתו אינה מופיעה בדף זה. הרוצים בשלום עם ישראל הם הערבים כולם, לרבות ערביי סוריה. לא מוזכרת בהדגשה מחויבות סורית לאסטרטגיית השלום. אלא שהטקסט החדש גם מוותר על העיקרון הנוסף, והוא "האדמה תמורת השלום". האם זוהי השמטה מכוונת? אולי אי-הזכרת הגולן היא דווקא התפתחות חיובית, ערפול הנושא שבמחלוקת? בדיון על 'סוריה והשלום' [עם ישראל] במהדורה החדשה, הפסקה הפותחת מציגת שסוריה סייעה בשורה של עניינים ערביים, וגם "הידקה את יחסיה עם המחנה הסוציאליסטי והרפובליקה האסלאמית האיראנית" (עמ' 145). כך נרמז כי סוריה שילמה את חובה לציר ההתנגדות. לסיכום, בשתי המהדורות שקדמו לנפילת המשטר תוכנית הלימודים מחויבת הן להמשך המאבק והן לשלום עם ישראל במסגרת ערבית רחבה.

ניתן לסכם כי בעניין הסיכוי להתקרבות לישראל, מהדורת ספרי הלימוד האחרונה של תקופת אסד מעט זהירה יותר וגלויה פחות בהשוואה למהדורת 2017–2018. הוסרה הקביעה שהשלום עבור סוריה הוא בחירה אסטרטגית, אך מחויבותה של סוריה לשלום נותרה על כנה, ויש רמזים לנכונות לוותר על שטחים, נקמה וכבוד, ולהתרכז בשיקום ובהתאוששות. ברור לחלוטין כי למשטר הסורי הקודם לא היה כל עניין להכין את הדור הצעיר להרפתקאות צבאיות ולמהלכי "התנגדות" ברוח חזבאללה. כאמור, הארגון אינו מוזכר כלל וממילא אינו מודל לחיקוי.

מעבר לדברי שבח על יחס חיובי לנשים ולעדה הנוצרית והימנעות מאסלאמיות, ספרי הלימוד מתקופת אסד התעלמו מדיון אמיתי בשאלת המיעוטים בתוך

שמירת השלום בגולן, לפי החלטת הפרדת הכוחות ב-1974, בעקבות מלחמת השחרור באוקטובר [1973] (חרב תשרין אל-תחיריה). הכיתוב לא ציין במפורש את ישראל (החינוך הלאומי, כיתה יב, 2017–2018, עמ' 54). גם ועידת מדריד תוארה באותה השנה וכך הקביעה, בהדגשה במקור, כי **השלום עבור סוריה הוא בחירה אסטרטגית**, ובלבד שיהיה זה שלום כולל וצודק, כלומר יכלול גם את ירדן, פלסטין ולבנון. ההכרזות המצוינות בספר הן של חאפז אל-אסד בהקשר של ועידת מדריד, אך תמונתו של בשאר אל-אסד שובצה באותו עמוד מייד לאחר הקטע הבא (כל ההדגשות במקור. תולדות המולדת הערבית בעת החדשה ובימינו, כיתה יב, 2017–2018):

עמדת סוריה בעניין פתרון הסכסוך עם

הישות הציונית: סוריה הסכימה לפתור את הסכסוך הערבי-ציוני בהסתמך על החלטות מועצת הביטחון של האו"ם על בסיס **האדמה תמורת השלום** [שטחים תמורת שלום], בתנאי שההסדר יהיה צודק, על פי החלטות הלגיטימציה הבינלאומית, ושיכלול את כל הצדדים (הסורי, הפלסטיני, הלבנוני והירדני). בוועידת מדריד של 1991 הכריז הנשיא המנוח חאפז אל-אסד: **"השלום עבור סוריה, הוא בחירה אסטרטגית, אלא שזהו השלום אשר ישיב את הזכויות והכבוד"**. ואולם הישות הציונית התנערה מדרישות השלום הצודק והכולל ופנתה לחתימה על הסכמים נפרדים עם צדדים ערביים כדי להחליש את אחדות השורה הערבית, בעיקר את סוריה, ולחסל את השאלה הפלסטינית (עמ' 58).

המחויבות הסורית לשלום כבחירה אסטרטגית מודגשת פחות במהדורה של 2024–2025, אך היא לא נעקרה משורש. ניכר ערפול מסוים בשאלת השטחים והגולן, ולפחות מקרה אחד של מסר אנטישמי הוסר. במקביל, חומרים אנטי-ישראליים חריפים נותרו על כנם ואף הועצמו, ובכללם התייחסות לישראל בכינוי "הישות הציונית הטרוריסטית".

האזכור שצוין לעיל, שבו נלמד תפקידם של כוחות האו"ם בגולן, אינו מופיע עוד בתוכנית הלימודים הסורית. הוצאת אזכור ההסכמיות עם ישראל היא התפתחות שלילית שנרשמה בשלהי תקופת אסד. במהדורת 2024–2025 אומנם הופיעה רשימת הישגים של הארגונים הבינלאומיים, ובהם "פריסת כוחות בינלאומיים בגבולות בין מדינות מסוכסכות לשמירה על שלום וביטחון

סוריה, מן השאיפה לדמוקרטיה בעולם הערבי ובסוריה ומדין רציני בממדי הפגיעה הקשים בחברה האזרחית הסורית, ובעיקר התעלמו מתפקידם ההרסני של איראן, חזבאללה ורוסיה, וכנופיות המשטר עצמו. ספרי הלימוד עסקו אומנם בסיוע לנפגעי המלחמה וכללו תיאורים של ההרס, אך הנושא לא הגיע לכלל דיון מעמיק ולא הוצג חזון משכנע, למעט כאמור מרכזיותם של משפחת אסד ושל הצבא בזהות הלאומית. תוכנית הלימודים עודדה מידה של יצירתיות וחשיבה עצמית, אך בגבולות ברורים ומהודקים.

תוכנית הלימודים הסורית כרקע למהלכי משטר אסד עד לפילתו

התמוטטות המשטר חושפת ניגוד תהומי בין התמונה הלאומית האידילית שציירו ספרי הלימוד לבין מציאות של הזנחה, פשעי המלחמה שאסד ביצע באזרחים בזמן המלחמה, השחיתות, הדיכוי האלים והמשבר הכלכלי החריף. למרות השורשים הג'אדיסטיים של היאת תחריר א־שאם, ניכר כי חלקים נרחבים מהאוכלוסייה תמכו במהלך להפלת השלטון מתוך תסכול משלטון אסד ומתנאי החיים הקשים. ברקע, סדקים באמון בקרב האליטה הפוליטית והצבאית במשטר הכשירו את הקרקע לפילתו המהירה. נושא זה עולה בין השורות גם מתוך חקר ספרי הלימוד. תוכניות הלימוד לא עסקו בנושאי ליבה של החברה הסורית והצבא הסורי, וממילא עולה כי נושאים אלה הוזנחו.

תוכנית הלימודים חושפת עוד – בדומה לתוכנית הלימודים העיראקית (אפל, 1997, עמ' 56; Bengio, 2024, 2025)⁷ – כי הלאומיות הערבית נותרה חזקה מאוד בשתי המדינות. השוואה בין תוכנית הלימודים האיראנית, המתפייסת עם הסונה ותומכת בגלוי באחים המוסלמים (Pardo, 2022, pp. 54–88), לבין תוכניות הלימוד של עיראק וסוריה מגלה כי האיראנים לא העריכו די את הלאומיות הערבית, הן זו הפן־ערבית והן הלאומית, בשתי המדינות. ההיגיון של שתילת מיליציות והקמת חזיתות בתוך מדינות ערביות מעורערות אך גאות יכולה הייתה מן הסתם להצליח רק באופן מוגבל. כך אולי ניתן להבין את הנטייה שאפיינה את אסד בשלהי תקופתו כנשיא, ולאחר שחש בטוח במידה מספקת במעמדו – להימנע מתלות מוחלטת באיראן ומהטלת מגבלות על פעילותה בסוריה, תוך ניסיון להתקרב לעולם הערבי.

עיון חוזר בספרי הלימוד הסוריים מלמד אפוא כי המדיניות הזהירה של אסד במהלך מלחמת חרבות ברזל לא הייתה רק אופורטוניסטית (חשש מאיומיה של ישראל), אלא נשענה על יסודות אידיאולוגיים איתנים שירש מאביו (להיות חלק מן המולדת הערבית, להמשיך

להשתייך להתנגדות לצד מחויבות לתהליכי שלום כלל־ערביים, רמזים להיגיון שבוייתור על שטחים וכבוד לטובת שיקום ממלחמה טראומתית והעדפה מובהקת של רוסיה כמעצמה ידידה). בספרי הלימוד הסוריים אין זכר לנאמנות לאיראן או למהפכה האסלאמית המחייבת מאבק בלתי פוסק למען המוסלמים והמדוכאים עלי אדמות, ובכלל זה הכחדת מדינת הלאום הישראלית.⁸ תוכנית הלימודים הסורית נותרה חילונית ומודרנית עם הדגשה רבה על מעמד שווה לנשים, כראוי לחברה מודרנית. הספרים מעלים, בטקסט ובמפות, את הדרישות בדבר שטחים שסוריה והערבים אמורים לקבל מאיראן ומטורקיה, לצד המשך המאבק בישראל – סוגיה שהעסיקה פחות את המשטר הסורי. בשאר אסד נותר נאמן למורשת הפן־ערבית וניסה לממשה ככל יכולתו. בניגוד לעיראק ולטורקיה של שנות ה־90, סוריה לא עברה תהליך של אסלאמיזציה. כפי שמלמד החינוך, אסד גם לא צעד בדרך של פתיחת הכלכלה לתחרות חופשית – נושא שימתין למורדים הכובשים.⁹

עם זאת, מההשוואה בין מהדורות שנת הלימודים האקדמית 2017–2018 לזו של 2024–2025 עולה כי ההתייחסות לשלום אפשרי עם ישראל הפכה מעומעמת יותר, היחס השלילי כלפי איראן וטורקיה התמתן בשוליים, אך לצד אלה קיימים רמזים לצורך בווייתור על שטחים לטובת שיקום ובניית עתיד טוב יותר. במילים אחרות, הממצאים שהוצגו מלמדים כי תמונת העולם המשתקפת בספרי שנת הלימודים 2017–2018 תואמת באופן קרוב ומובהק יותר את המדיניות בפועל שבחר הנשיא אסד למן 7 באוקטובר ועד נפילת משטרו. ואולם כאמור, גם במהדורה האחרונה מופיעה הקביעה כי "הערבים רוצים שלום, הבה נעמיד תוכנית שלום משותפת שתגשים את השלום" (תולדות המולדת הערבית בעת החדשה ובימינו, כיתה יב, 2023–2024, עמ' 145). אם בכלל, אפשר שהצינה היחסית כלפי השלום משקפת את התגברות השפעתה של איראן בסוריה בשנים האחרונות, וכך גם את התחושה שהתקיימה בציר ההתנגדות, כי ישראל ניתנת להכרעה באבחה אחת (ציטלין, 2025).¹⁰ מהלך נוסף שהתפרש (אולי בטעות) כחיזוק כוחה של איראן היה הרפורמה במוסדות פסקי ההלכה (2018–2021), שבסופה הורחבה מועצת ההלכה המדעית 'אל־מג'לס אל־עלמי אל־פקהי' במשרד ההקדשים והחליפה את המופתי הכללי ואת בלעדיות הסונה לטובת מועצה הכוללת גם נשים מטיפות, שיעים, עלווים, דרוזים, נוצרים ואנשי אקדמיה (Jusoor, 2021). המהדורה האחרונה של ספרי הלימוד נערכה כנראה באביב 2024, כחצי שנה לאחר פרוץ מלחמת חרבות ברזל, כשנראה היה שהמלחמה תסתיים ללא הכרעה של ממש. נדמה עם

במדינה מצד קבוצות סוניות קיצוניות, המונעות מתחושת נקם ומפתחות תפיסה של "עליונות סונית" המעודדת אלימות והקצנה, בעיקר נגד מיעוטים.

הדואליות הזו משתקפת גם בוויכוח על אופיו של א־שרע, הכולל שתי תפיסות מתחרות: חוקרים ומומחים שעקבים אחר א־שרע לאורך השנים טוענים שמדובר במנהיג פרגמטיסט וריאליסט יותר מאשר אידיאולוג. לטענתם, בהשוואה לאסלאמיסטים ג'האדיסטים קלאסיים המשטר התנהל לאורך השנים, ובעיקר כעת, במתינות יחסית: הוא מוכן להתפשר, לשתי פצולה עם גורמים לא־אסלאמיים ולהציב את האינטרס הרחב יותר ואת היציבות מעל דוקטרינה דתית נוקשה. אחרים טוענים כי מדובר במצג שווא שנועד לבסס שליטה ועוצמה, וכי אין זו אלא שאלה של זמן עד שיחשף את "פניו הג'האדיסטיים".

בנסיבות אלה של אי־ודאות, סימני שאלה וסימני קריאה, מושכת תוכנית הלימודים עניין רב הן בקרב החוקרים והן בקרב גורמים בציבוריות הסורית. הדרך שבה בוחרת ההנהגה הסורית לעצב את תודעת הדור הצעיר והוויכוח הציבורי המלווה את השינויים הם סממנים חשובים אשר להבנה כיצד תופסים ההנהגה והציבור את עתידם ואת יעדיהם ארוכי הטווח.

בלון הניסוי של משרד החינוך הקודם בממשלת א־שרע

שלושה שבועות לאחר נפילת דמשק בידי המורדים פרסם משרד החינוך הסורי, בחתימת השר נד'יר מוחמד אל־קאדרי, חוזר שינויים ראשוני לתוכנית הלימודים. המסמך התפרסם בדף הפייסבוק של המשרד ב־1 בינואר 2025 (Syrian Ministry of Education, 2025).¹¹ הדף הראשון של המסמך ובו עקרונותיו וחתימת השר הוסר בהמשך מן הפרסום, כנראה בעקבות הסערה שחולל, אך השינויים עצמם בטבלאות על פי סדר הכיתות נותרו זמן מה לאחר מכן, אולם ללא אישור רשמי. תוכן החוזר, לרבות התאריך, חתימת השר, דף העקרונות והטבלאות המפורטות, ניצבו במוקדו של מחקר שפרסם מכון אימפקטס¹², שניתח את השינויים בהרחבה (Shporn, 2025). כפי שנראה בהמשך, חלקים נרחבים מן המסמך אכן יושמו, אך יש יוצאים מן הכלל חשובים. ראוי לדון בפירוט במסמך ראשוני זה, על מנת להבין הן את כוונות השלטון מימיו הראשונים והן את הדיון הציבורי ומידת חופש הפעולה. השינויים והדיון הציבורי יכולים אף הם ללמדנו על המציאות הסורית, העכשווית והעתידית.

עיקר השינויים שהוצעו בחוזר התבטאו בהסרת סמלי שלטון של המשטר הקודם, בעיקר דגל המדינה, בתוספת

זאת כי תוכנית הלימודים בכללותה מעידה כי העמקת החדירה האיראנית לסוריה לא התקבלה בשמחה, לא על ידי המשטר וכנראה גם לא על ידי ציבור המורים והתלמידים. וכך, למרות ואולי בגלל הלפיתה האיראנית, התגבשה המחשבה בסוריה של אסד שניתן והכרחי לשוב למערכת הערבית ולהשתקם במסגרתה.

"סוריה החדשה", חינוך בהתהוות ומבט לעתיד

חלק זה עוסק באירועים הדרמטיים שהתחוללו בסוריה מאז דצמבר 2024 ומנתח את תוכנית הלימודים הרשמית המתעצבת במדינה.

תוכנית הלימודים עצמה, נזכיר כבר כאן, אינה מכירה ונראה שאינה מתכוונת להכיר במיעוטים הכורדים, העלווים והדרוזים, מה שמרמז ששני המשטרים ניסו בכוח לכפות סוריה מאוחדת – בתקופת אסד בגוון סורי־פְּעֶרְבִי ובתקופת א־שרע בגוון סורי־אסלאמי.

סימני שאלה וסימני קריאה: התנהלות המשטר החדש מאז דצמבר 2024

סוריה נמצאת בתקופת מעבר לאחר נפילת משטר אסד ועלייתו של אחמד א־שרע לשלטון. א־שרע נושא עימו מורשת של ארגון ג'האדיסטי, אך מנסה לשדר דימוי של מנהיג פרגמטי, ממלכתי ומתון. התהליך מתרחש בתוך מציאות פנימית של מלחמת אזרחים שנמשכה יותר מעשור, רוויה באלימות ובמתחים עדתיים, כלכלה במשבר חמור ומנגנונים מדינתיים וצבאיים בעלי תפקוד חלקי בלבד, ומכאן הפוטנציאל לחוסר יציבות מתמשך. מאז עלייתה נקטה ממשלת המעבר צעדי ייצוב ועיצוב (חלקם מהירים ושטחיים) שכללו חידוש יחסי החוץ, הקמת ממשלת טכנוקרטים ופרלמנט זמני, גיבוש הצהרה חוקתית, דיאלוג לאומי לפיוס, רפורמה במנהל הדתי, תהליך להטמעת מיליציות חמושות במנגנוני הצבא והביטחון וכאמור, גיבוש תוכנית לימודים חדשה.

בכל הנוגע ליחסי החוץ גרפה ממשלת א־שרע הישגים מרשימים: היא זכתה בהכרה מצד הקהילה הבינלאומית ובגיבוי אמריקאי; נהנתה מהחלטה להשהות את הסנקציות שחנקו במשך שנים את הכלכלה הסורית; וכוונה יחסים דיפלומטיים עם רובן המכריע של מדינות האזור. במישור הפנימי, עם זאת, המשטר מתקשה להתמודד עם האתגרים, בראשם חוסר האמון מצד קהילות המיעוטים בממשלת המעבר. העימותים האלימים, שהפכו לטבח של ממש בעדה העלווית, ומאוחר יותר בעדה הדרוזית, הגבירו את החשש וחזקו תחושות בדלניות הקוראות תיגר על שאיפתו של א־שרע לאחד את סוריה מחדש. אתגר נוסף נובע מזרמי עומק

רכיבים אסלאמיים לצד רכיבים לאומיים ובמקומם, ובהחלפת השימוש במונח 'הכיבוש העות'מאני' ב'השלטון העות'מאני' (אל-ח'פם אל-עת'מאני) (מינוח פחות אנכרוניסטי, יותר מדויק, ועדיין כולל הזרה). מהלך זה כלל הנחיה להסרת דמויות שונות בהיסטוריה הסורית מעבר למשפחת אסד עצמה, כגון ייצוגי דמויות היסטוריות נשיות חשובות מן העת החדשה בתחומי האקדמיה, המדינאות והספורט, וגם זנוביה מלכת תדמור, 240–274 (חינוך אסלאמי, כיתה ג, 2024–2025 עמ' 19; Shporn, 2025, p. 33). ציורי נערות, פסלים ותבליטים ארכיאולוגיים ובהם חוקי חמורבי וחומר מדעי שיש לו זיקה לתורת האבולוציה של דרווין סומנו בטבלאות המסמך כמיועדים אף הם למחיקה. השינויים המוצעים הקיפו מגוון רחב של מקצועות, החל בביטול כל ספרי החינוך הלאומי, עבור בלימודי האסלאם, היסטוריה, השפה הערבית המדעיים המדויקים (כימיה, פיזיקה, ביולוגיה), אינפורמטיקה, מתמטיקה, גיאוגרפיה, פילוסופיה, צרפתית ואנגלית. במסמך לא צוינו שינויים הנוגעים לישראל או לאיראן. על פי הטיטה שפורסמה ניכר כי רוח השינויים מלמדת על שמרנות אסלאמית שאין בה בשורה לחילונים, לקבוצות מיעוט דתיות, לנשים ולשכניה של סוריה. דוגמה אחת לכך היא השינוי של תיאור חלל המלחמה (שהיד) – מאדם ש"הקריב את חייו להגנה על מולדתו" לזה ש"הקריב את חייו בנתיב אללה" (פי סביל אללה). השינוי מסיר הן את הרכיב ההגנתי של הקרבת החיים למען המולדת והן את המולדת עצמה לטובת מוות במלחמת קודש אסלאמית (חינוך אסלאמי, כיתה ט, 2024–2025 עמ' 16–17; Shporn, 2025, p. 20). בספר אחר שונתה הגדרת השהיד, מאדם ש"מת במהלך מלחמה עם אויב תוקפני בהגנה על המולדת והכבוד" לזה ש"מת כדי לרומם את מילת אללה" (לאעלאא' כלמת אללה) (חינוך אסלאמי, כיתה ז, 2024–2025 עמ' 8; Shporn, 2025, p. 21).

הדגל החדש, "דגל המהפכה" שאומץ כסמל הרשמי בספרי הלימוד ובבתי הספר, לא נתפס כסמל דתי אלא כסמל לאומי-רפובליקני המזוהה עם התקופה שלפני שלטון הבעת'. בניגוד לניסיונות עבר של גורמים אסלאמיים להוסיף עליו את השהאדה (הכרזת האמונה באסלאם), הממשל הנוכחי נמנע מצעד זה מתוך כוונה לשמר את הדגל כגורם מאחד עבור כלל הזרמים הפוליטיים. החינוך סביב הדגל הציג אותו כסמל למהפכה, לשחרור מהעריצות ולחזרה לזהות הסורית המקורית, ולא כאמצעי לקידום סדר דתי (Press, 2018). שלא כדגלי איראן, עיראק, ערב הסעודית ואפילו טורקיה, הדגל בספרי הלימוד הוא דגל ערבי-לאומי קלאסי ברוח הלאומיות הפן-ערבית.

שינוי שלילי ביחס כלפי יהודים ונוצרים, והשיח האברהמי בכלל, הוא השינוי שביקש המסמך להכניס בהוראת הפרק הפותח של הקוראן, סוּרַת אל-פֶּאֲתַחַה, בכיתה א. מוסלמים קוראים את סורת אל-פֶּאֲתַחַה, שהיא "לב הקוראן ונשמתו" (אלקיים, 2015, עמ' 169), פעמים רבות ביום כחלק מחמש התפילות היומיות, ובאירועים נוספים כגון לוויית והתכנסויות חשובות. הפרק כולל קריאה לאללה להנחות את המאמין באורח ישרים, "אורחם של אלה אשר נטית להם חסד, לא של אלה אשר ניתכה החמה עליהם, ולא של התועים". הפירוש המקובל והבלתי סובלני של הפסוק הוא כי היהודים הם אלה שניתכה החמה עליהם, והנוצרים הם התועים (רובין, 2005, עמ' 1, הערה 7). קיימים באסלאם פירושים נוספים המאפשרים קריאה משותפת של יהודים, מוסלמים, נוצרים ואחרים של הפאתחה בטקסים דתיים (אלקיים, 2015, עמ' 157–249).

ספרי הלימוד במהדורות של המשטר הקודם, לפחות מאז 2017, הציעו לתלמידי כיתה א פירוש גרפי דמוי מבוקר, המסביר באופן כללי מאוד כי אלה אשר ניתכה החמה עליהם והתועים הם אלה ש"התרחקו מדרך הטוב" (אבתעדוא ען טריק אל-ח'יר). השינוי מחדד את הבנתו כי משטרו של בשאר אל-אסד השאיר מרחב אידיאולוגי פתוח לחיי שיתוף עם הנוצרים של סוריה ועם שאר העדות, ופתח לשלום עם מדינת ישראל, היא המדינה היהודית (חינוך אסלאמי, כיתה א, 2024–2025, עמ' 15). ההנחיות החדשות, שקראו ללמד ילדים בכיתה א כי "היהודים והנוצרים" (אליהוד ואל-נצארא) הם מושא לזעמו של אללה או תעו בדרכו, עלולות היו לשקף חינוך לבדלנות, להקצנה ולשנאה המוטמעת יום יום דרך התפילות (מסמך השינויים, שינוי מס' 9, אצל Shporn, 2025, p. 30). בפועל (ראו בהמשך) ניתן לעניין פתרון אחר, מוצלח יותר.

במילים אחרות, מסמך השינויים – שייצג ניסיון לשמרנות דתית רבה יותר של החינוך הממלכתי הסורי,¹² אך לא חרג מן החינוך הקודם שכלל אף הוא רכיבים של ג'האד ושנאת ישראל – התמתן עוד יותר בהמשך הדרך.

הביקורת על השינויים המוצעים ותגובת משרד החינוך

השינויים המוזכרים עוררו ביקורת נרחבת בקרב חוגים שונים בסוריה, שהתמקדה בשתי סוגיות עיקריות: המבקרים העלו תהיות בדבר הלגיטימיות של הממשלה הזמנית לערוך שינויים יסודיים אלה, בשל היותה ממשלה זמנית שתפקידה מוגבל לניהול ענייני המדינה השוטפים. גורמים שונים, ובהם אנשי חינוך ואזרחים, ציינו כי תהליך שינוי תוכניות הלימוד חייב להתבצע על

בתוכנית הלימודים של האזורים הכורדיים מאז 2011, כך שבוגריה יוכלו ללמוד באוניברסיטאות הסוריות. בהדגישו את חשיבות הזכויות התרבותיות והלשוניות והגיוון התרבותי הוא הביע תקווה שניתן יהיה לקיים לימודים בכורדית, ועם זאת חזר ואמר, "אני השר של כל הילדים הסורים" (Rudaw, 2025).¹⁴

מינוי שר חינוך כורדי ראשון בתולדות סוריה עשוי להיות צעד חשוב בכיוון של פתיחות תרבותית במרחב השאמי (סוריה הגדולה), אך גם כאן מוקדם עדיין להכריע.

מינוי שר חינוך כורדי ראשון בתולדות סוריה עשוי להיות צעד חשוב בכיוון של פתיחות תרבותית במרחב השאמי (סוריה הגדולה), אך גם כאן מוקדם עדיין להכריע.

תוכנית הלימודים הרשמית של ממשלת א־שרע, אוקטובר 2025 ואילך

ממשלת המעבר הסורית ובה שר החינוך החדש הכריזה בחודש אוקטובר 2025 על רפורמה רחבה במערכת החינוך בבתי הספר במדינה, כחלק ממה שהיא מציגה כניתוק סמלי ומעשי מן המשטר הקודם. בלב המהלך עמד ביטול המקצוע חינוך לאומי, לצד שכתוב נרחב של ספרי ההיסטוריה והגיאוגרפיה, לשון וספרות ערבית ותוכניות לימודי הדת. לשיטת הממשלה אין סיבה להמשיך ללמד מתוך ספרים המפארים את ימיו של חאפז אל-אסד ואת "ניצחונות" המשטר הישן, תוך מחיקה מוחלטת של אירועי 2011 והשלכותיהם.

התוכנית החינוכית החדשה¹⁵ מחזקת את הרכיב הדתי במערכת הלימודים, הן בהיקף השעות והן בתכנים עצמם. לימודי הדת והקוראן הורחבו, עם דגש גובר על שינוי פסוקים, לימוד הדקלום הקוראני וחיבור ישיר בין טקסטים דתיים לבין משמעת, מוסר והתנהלות חברתית. עוד ניכר צמצום לימודי השפות הזרות. ואולם בלימודי הדת והקוראן, בניגוד למקצועות השונים שבהם חוזק הרכיב הדתי, הוחלט דווקא על צמצום שעות לימודי הקוראן והדת האסלאמית, ועל הטמעת חלק מהתכנים בתוך מקצועות אחרים.

כפי שאירע בניסיון הקודם לבצע שינויים בתוכניות הלימוד, גם הפעם נתקל המהלך בביקורת. הטענה המרכזית הייתה כי מדובר בממשלת מעבר בעלת מנדט מוגבל, שאמורה לעסוק בעניינים מיידיים של ייצוב ושיקום ולא בעיצוב ארוך טווח של זהות לאומית וזיכרון קולקטיבי. שינוי כה מקיף בתוכניות הלימודים, שבוצע ללא ועדות מומחים עצמאיות, ללא דיון ציבורי וללא שקיפות בנוגע לזהות כותבי התוכניות, נתפס בעיני רבים כחריגה מסמכות. בעיני מבקריה הרפורמה אינה

ידי ועדה מקצועית שתקצה זמן מספק לדיון, לבחינה ולאישור התכנים החדשים באופן שקוף (Singh, 2025; Usher, 2025).

ביקורת רבה הושמעה גם ברשתות החברתיות. חלק מהגולשים הדגישו כי הממשלה הזמנית אינה מוסמכת לשנות תכנים חינוכיים, וכי הדבר צריך להתבצע באישור רשמי של מוסדות שלטון יציבים ונבחרים. אחרים תהו לגבי זהות הוועדה המקצועית שאישרה את השינויים, הכשרת חבריה ומידת מומחיותם האקדמית והחינוכית, והדגישו את הצורך בשקיפות ציבורית בתהליך (CNBC, 2025; Arabiya, 2025; Ebrahim, 2025).

בעקבות המחלוקת שהתעוררה פרסם שר החינוך בממשלה הזמנית שהוחלף בינתיים, אל־קאדרי, הבהרה רשמית. הוא ציין כי השינויים עדיין לא יושמו בפועל, וכי תוכניות הלימוד הקיימות נשארו בתוקף עד להקמת ועדות מקצועיות שתפקידן יהיה לבחון ולאשר את השינויים באופן מקצועי ומעמיק. השר הדגיש כי ההנחיות התייחסו אך ורק להסרת תכנים המהללים את משטר אסד ולהחלפת סמלי המשטר הישן בדגל המהפכה הסורית. עוד הוסיף כי השינויים בנושאי החינוך האסלאמי התמקדו בתיקון מידע מוטעה שהפיץ משטר אסד בתוכניות הלימוד, תוך אימוץ פרשנויות מוסמכות ונכונות לפי מקורות ההלכה האסלאמית המקובלים. כך למשל, בראיון לאתר אל־ערבי אל־ג'דיד שבבעלות קטרית, עקץ השר ורמז כי המלכה זינביה (240–274) הוצאה מספר לימודי אסלאם כי אינה קשורה לאסלאם: "האומנם נמנתה המלכה זינביה עם חברי הנביא (סחאביה)?" לדבריו "אין בעיות יסוד עם תוכנית הלימודים אלא עם שיטת ההוראה השגויה. אין כוונה להכניס תוכנית לימודים אסלאמית אינטנסיבית לבתי הספר, כפי שמפיצים" (Smeisem & Al Raheel, 2025).¹³

כך או אחרת, נכון לאפריל 2025 יושמו רק הנחיות דחופות כגון הסרת סמלי משטר אסד, ביטול המקצוע 'חינוך לאומי' והצבת הדגל החדש, ואילו שינויים מבניים ומעמיקים נדחו לשנת הלימודים 2025–2026, וחלקם התממשו. בממשלת המעבר החדשה שהוקמה בשלהי מארס 2025 מונה שר חינוך חדש, מוחמד עבד אל־רחמן תורכו (Turko), כורדי החי בדמשק ושולט בכמה ניבים כורדיים, לצד שורה של שפות נוספות. בממשלה זו מונו גם שר עליו ושר דרוזי (Harrer, 2025). בדבריו הקצרים לפני השבעתו כשר בממשלה התייחס תורכו לזכות לחינוך הוגן ולשוויון הזדמנויות עבור כל ילדי סוריה, מבלי להזכיר שינויים צפויים במערכת החינוך או בספרי הלימוד (AlHadath, 2025). בראיון לתקשורת בכורדיסטן העיראקית טען תורכו כי הוא חלק מממשלת מומחים טכנוקרטית, וכי יש למצוא פתרון לשאלת ההכרה

“סורית” קדם-אסלאמית כמו העיר מארי או דמויות הרואיות סוריות מן העת החדשה, שסומנו לסילוק בחוזר השינויים הראשוני אך נותרו: נאזכ אל-עאבד גיבורת קרב מייסלון, הקצין הימי ז’ול ג’מאל ואחרים (לימודי חברה, כיתה ג, 2025–2026, עמ’ 96–99). המונח ‘צלבנים’ הוחלף לביטוי ‘פֶּרְנָקִים’ (פרנג’ה), המתון יותר (היסטוריה, כיתה י, 2025–2026, עמ’ 156).

המשורר הסורי הדגול אדוניס, שמוצאו עלווי, הוצא מן התוכנית (שפה וספרות ערבית, כיתה יב, 2023–2024, עמ’ 186–191), אך סמיח אל-קאסם, הדרוזי-ישראלי, נשאר כפלסטיני שונא ישראל (שפה וספרות ערבית, כיתה יא, 2025–2026, עמ’ 137–140), לצד מחמוד דרוויש ודומיהם, אך ללא אזכור מוצאו הדרוזי או השתייכותו לברנז’ה הספרותית באָרֶץ (פרדו, 2014). התלמידים לומדים על “המשורר הערבי-לבנוני” ח’ליל מוטראן (1871–1949) בשיר הלל לעתיקות בעלבכ, עיר הולדתו, בצירוף תמונה של מקדש בכחוס הרומי המפורסם (ללא כיתוב). מוטראן היה נוצרי יונוניקתולי ופעל בעיקר במצרים. הספר מדגיש את החיבור שיצר מוטראן בין התרבות הערבית לתרבות הזרה, כלומר האירופית. המוזיקאי הנוצרי-אורתודוקסי מיכאיל יורדי (1904–1978) מוצג כ”משורר ערבי-סורי”, וההקדמה לפרק מדברת על “אהבת האדם” שלימד. באותו כרך מופיע שיר יפהפה מאת משורר קדם-אסלאמי בשם חאתם אלטאא’י (השפה הערבית, כיתה ט, 2025–2026, עמ’ 17, 38, 112). דוגמאות אלה ורבות אחרות מלמדות שתוכנית הלימודים משוקעת בעולמות התחייה הערבית התרבותית של העת החדשה, הקשורה בטבורה לתרבות אירופה.

בתחום הלשון והספרות הערבית נמחקו שירים וטקסטים שהיללו את המשטר ואת “ניצחון אוקטובר”, וכן טקסטים שנתפסו כבעלי פוטנציאל להעצמת קיטוב עדתי או לאומני. צעד סמלי וטעון במיוחד הוא הוצאת ההמנון הלאומי ‘מגיני המולדת, עליכם השלום’ (חֻמַּאת אל-דיאר, עליכום סלאם) מספרי הלימוד, ללא הודעה רשמית על שינוי ההמנון הלאומי (תרגיל שהוצא: ערבית היא שפתי, כיתה ו, חלק שני, 2023–2024, עמ’ 134).¹⁶ היעדר ההבהרה הרשמית עורר ספקולציות בדבר כוונה רחבה יותר להגדיר מחדש את סמלי המדינה, גם אם בשלב זה מדובר במהלך עקיף וזהיר.

הסקירה מצביעה על כך שאחד השינויים הסמליים ביותר הוא ביטול המקצוע חינוך לאומי, שבמשך עשרות שנים שימש כלי מרכזי להנחלת נאמנות למשטר. ציוני החינוך הלאומי הועברו למקצוע לימודי החברה, כדי להקל את עומס הבחינות. בתחום לימודי החברה, בייחוד בכיתות הנמוכות, נשקפת אווירה ליברלית לחלוטין,

רק תיקון של עיוותי עבר אלא גם ניסיון לקבע נרטיב חדש, בטרם התבססה הסכמה פוליטית רחבה. הביקורת עלתה משני קצות הקשת הפוליטית-דתית בסוריה, כאשר גורמים מסוימים מעלים טענות על מידה של “חילון” וסטייה מהדת, ואחרים טוענים להדתה ואסלאמיזציה.

שינויים בתוכנית הלימוד

ניתוח השינויים מלמד כי בשיעורי ההיסטוריה בולט המעבר מנרטיב תומך משטר אסד לנרטיב חדש (ArabicPost.net, 2025). ספרי הלימוד נכתבו מחדש במבנה כרונולוגי סדור יותר. הוסרו כל האזכורים המפארים של “המהפכה התיקונית” (אל-חרכה אל-תצחיה) שהעלתה את חאפז אל-אסד לשלטון בשנת 1970. ממילא הוסרו דמויותיהם של חאפז ובשאר אל-אסד ואסמאא אל-אסד, וכן חלק ניכר מן השפה ההרואית סביב “ניצחון אוקטובר” של 1973. במקומם נוספו פרקים על ההתקוממות הסורית ב-2011: הגורמים לפריצתה, הרגע שבו “נשבר מחסום הפחד מהמשטר”, סמלי מחאה ודמויות בולטות. אזכור המשטר הישן נותר בהקשרים שליליים סביב פשעי המלחמה שביצע, כולל הפצצת אזרחים חפים מפשע ושימוש בנשק כימי. טורקיה מיוצגת באופן עוין פחות. שאלות חקר וחשיבה, שבספרים קודמים יוחסו לפשעיה של ישראל, הומרו בכמה מקרים בפשעי המשטר במלחמת האזרחים. הוצאת תכנים הנוגעים למיתולוגיה עתיקה, לאלים פגאניים ולדמויות היסטוריות כמו זנוביה עוררה ביקורת חריפה, בטענה לפגיעה בממד התרבותי-פילוליסטי של ההיסטוריה הסורית.

הסקירה מצביעה על כך שאחד השינויים הסמליים ביותר הוא ביטול המקצוע חינוך לאומי, שבמשך עשרות שנים שימש כלי מרכזי להנחלת נאמנות למשטר.

בלימודי הגיאוגרפיה כוללת התוכנית החדשה עדכון מפות, תוך מחיקת תכנים שהציגו את המשטר הקודם כ”מגן האחדות הלאומית”. השימוש בלשון מדעית נמשך, אך פרקים איכותיים העוסקים בהתפתחות תורת האבולוציה והמפץ הגדול נעקרו (ביולוגיה וגיאולוגיה, כיתה ח, 2023–2024, עמ’ 200–209; ביולוגיה, כיתה יא, 2023–2024, עמ’ 237–261; ביולוגיה, כיתה יב, 2023–2024, עמ’ 12).

מנגד, ובסתירה מוחלטת לסליפיזם הג’אדיסטי, נמשך הטיפוח של דיאלוג בין-תרבותי הכולל שבחים לזרם האוריינטליסטי באומנות וגם לפופ-ארט (חינוך לאומנות, כיתה ח ו-ט, 2025–2026), וכך גם מורשת

הרנסנס. הספר מתעמק בתרומה הערבית לתרבות הבריטית, הצרפתית, הרוסית, האמריקאית, הסינית והיפנית, ומסתיים ב'דיאלוג הציוויליזציות' – מושג הסותר תפיסות סלפיות ג'האדיסטיות, ובעיקר אלה הרדיקליות (היסטוריה, כיתה י, 2025–2026, עמ' 6). ספר זה ייחס בתקופת בשאר את "ההתרחקות ההדרגתית מזרמי המחשבה והתחייה האירופית המודרנית", ובעצם הפיגור התרבותי של "המזרח הערבי" ו"המולדת הערבית", ל"כיבוש העות'מאני", שהחל בסוף ימי הביניים ונמשך ארבע מאות שנה (היסטוריה של הציוויליזציות, כיתה י, 2014–2015, עמ' 20). גרסת הספר במשטרו של א־שרע שינתה את 'הכיבוש העות'מאני' ל'השלטון העות'מאני', ואת 'המולדת הערבית' ל'ארצות ערב', אך הותירה את 'המזרח הערבי' על מכונו, ו'המולדת הערבית' עולה כפורחת בבתי הספר הסוריים.

האשמת העות'מאנים בפיגור התרבותי נותרה אף היא בספרים, אך נוסף לה התירוץ כי הניתוק מאירופה נבע מ"עיסוקה של המדינה העות'מאנית בכיבושים (פתוחות) ובהתנגדות לקולוניאליזם האירופי שניסה לכבוש (אֶתְלָאל) את הארץ" (היסטוריה, כיתה י, 2025–2026, עמ' 18). הניסוח מעיד על שינוי מהותי שאפשר כי הוא נובע מהיענות ללחץ טורקי או ממשלתי. ואולם הלאומיות הערבית עודנה חיה ונושמת בסוריה. ספר היסטוריה אחר מצוין כי ממשלת האחדות והקדמה הטורקית מואשמת בכך שאפשרה הגירה והתיישבות יהודית בארץ ישראל (היסטוריה, כיתה יב, 2025–2026, עמ' 66). אחרי נפילת הטורקים, "הערבים במרחב השאמי [סוריה הגדולה] שולטים בעצמם לאחר ארבע מאות שנה" (עמ' 25).

החלק השני במחלוקת ביותר ברפורמה נוגע ללימודי הדת והקוראן. מסמך הכוונות של משרד החינוך, שחתר לאסלאמיזציה מסוימת של תוכנית הלימודים, לא יושם במלואו. הדוגמה המובהקת והחשובה לכך היא סורת אל־פאתחה. כפי שצוין לעיל, הכוונה המקורית הייתה ללמד את הפירוש הקלאסי האנטי־יהודי והאנטי־נוצרי לפרק מרכזי זה בדת באסלאם. בפועל נמנעו הספרים החדשים מן הפולמוס הדתי ובחרו פירוש כללי. "אלה אשר ניתכה החמה עליהם" אינם "היהודים", כפי שהתכוונתחילה, אלא "אלה אשר ידעו את האמת ועזבוה בכוונה"; "התועים" אינם "הנוצרים", כפי שהתכוונו תחילה, אלא "אלה אשר עזבו את האמת מתוך בורות, הטעיה ורשלנות" (חינוך אסלאמי, כיתה א, 2025–2026, עמ' 11).

לצד מסרים הומניסטיים חילוניים שהוסרו, נוספו מסרים הומניסטיים אחרים בתוך לימודי האסלאם. כך למשל הקביעה כי "האסלאם היא דת האנושות/האנושיות

עם נשים וילדות בתמונות צבעוניות בלבוש מערבי לחלוטין, לצד אחרות בלבוש שמרני־מקומי, גם ללא החג'אב (לימודי חברה, כיתה א, 2025–2026, עמ' 5, 17, 20). מוקדם מדי לקבוע על פי הסקירה אם מדובר בחינוך פלורליסטי ואוניברסלי או בשילוב, שאינו קוהרנטי בהכרח, של שפה ליברלית־חילונית עם רכיבים דתיים מחמירים, ללא מסגרת ערכית ברורה.

איראן מוצגת באופן ישיר כמדינה תוקפנית במלחמת איראן־עיראק, כאשר התמיכה הסורית בה, בניגוד לקונצנזוס הערבי, היא חלק מפשעי משטר חאפז אל־אסד (היסטוריה, כיתה יב, 2025–2026, עמ' 55). במסגרת זו הושמטו אזכורים המעידים על עוצמתה וחשיבותה של איראן. בספר היסטוריה אחר הושמטה ההתייחסות לפרויקט הגרעין האיראני, שבעבר הוצג כפרויקט ל"צורכי שלום" וכמקור לגאווה (היסטוריה של העולם המודרני והעכשווי, כיתה יא, 2017–2018, עמ' 208–209). כך גם אזכורים של המהפכה האיראנית וסיועה למאבק הפלסטיני. בספרים אחרים כגון ספרי היסטוריה ומדעי החברה מוצג מחוז ח'וזסתאן באיראן, המאוכלס בתושבים ממוצא אתני ערבי, כשטח ערבי גזול. כפי שהראינו בחלק הראשון, עמדת תוכנית הלימודים כלפי איראן הייתה חשדנית גם בתקופת בשאר אסד. תוכנית הלימודים כוללת מסרים אנטי־שיעיים סמויים. דוגמה מובהקת לכך היא הכרסום המכוון והנרחב בתפקידה ההיסטורי והתרבותי של השושלת הפאטמית, שמכונה כעת עבדית. בין ההשמטות, שבחים ליחסם הטוב של הפאטמים לקופטים וליהודים (היסטוריה של הציוויליזציות, כיתה י, 2014–2015, עמ' 144–147; היסטוריה, כיתה י, 2025–2026, עמ' 149–152).

תשומת לב רבה הוקדשה לשינוי הגישה של תוכנית הלימודים לטורקיה, בעיקר ההתנערות מן המונח 'הכיבוש העות'מאני' וסימון גבולות נוח לאנקרה, שלפיהם קפדוקיה ואלכסנדריה (האטאי) נכללות בטריטוריה הטורקית (היסטוריה, כיתה יב, 2025–2026, עמ' 35). נמחקה תליית פטריסטים ערבים בדמשק בשנת 1916 על ידי השלטון העות'מאני הטורקי – מקרה המסמל את הדיכוי הטורקי בסוריה. קריאה מדוקדקת יותר מלמדת כי טורקיה עודנה נחשבת מדינה זרה. המונח החדש 'השלטון העות'מאני' דוחה שאיפות נאורות־מאניות, ככל שהן קיימות בטורקיה.

ביטוי נפוץ בספרים היה ונותר 'הציוויליזציה הערבית־אסלאמית' (היסטוריה של הציוויליזציות, כיתה י, 2014–2015, עמ' 109; היסטוריה, כיתה י, 2025–2026, עמ' 105). באופן מפתיע אותו ספר היסטוריה הפך את הקערה על פיה, כך ש'הציוויליזציה הערבית־אסלאמית' הפכה ל'הציוויליזציה הערבית', והיא זו שהשפיעה על

לימוד הקוראן ובהכנסת שינויים יסודיים ברשת החינוך הדתי המקבילה 'דאר אל-והי א-שריף', הנחשבת לאחת מתוכניות הלימוד השרעיות הבולטות באזור.

בכמה ערים ועיירות בסוריה נערכו הפגנות נרחבות, שהתמקדו במה שהמשתתפים ראו כהדרה של מקצוע הקוראן. במקביל לכך נשמעו איומים שהופנו אף כלפי שר החינוך וההשכלה מוחמד תורכ, על רקע אווירה כללית של זעם ואי-שביעות רצון בקרב מורים, הורים ותלמידים, בשל החלטת המשרד לצמצם את שעות החינוך האסלאמי ולהוסיף במקומן לימודי מוזיקה.

אשר לטענה שמשטר א-שרע הוא למעשה משטר אסלאמי המבקש ליישם את חוקי השריעה, ספרי הלימוד החדשים אינם תומכים בה לגמרי, אך בו בזמן לא ניתן להתעלם מהתיקונים ברוח זו. הספרים העוסקים בהוראת דת האסלאם כמעט זהים לאלה של המשטר הקודם, אולם במקומות אחדים הוסרו תמונות שהמשטר זיהה כבלתי צנועות, כגון תמונות המציגות פסל של אישה עירומה או כוכבות מהתרבות הפופולרית. יש לציין כי נשים אינן נעדרות מספרי הלימוד; הן מופיעות בהם, ויש שהן "נעטפו" בחג'אב (חינוך אסלאמי, כיתה ב, 2023–2024, עמ' 42, 55; 2025–2026, עמ' 36, 49; כיתה ג, 2023–2024, עמ' 58; 2025–2026, עמ' 56), לא רק בספרי לימוד אסלאם (לימודי חברה, כיתה א, 2023–2024, עמ' 41; 2025–2026, עמ' 34),¹⁹ ומקומן הצטמצם בספרים המיועדים לכיתות גבוהות יותר (השפה הערבית, כיתה ז, חלק ראשון, 2023–2024, עמ' 19; 2025–2026, עמ' 12). עדיין נלמד ציטוט מן החוקה העוסק בשוויון בין נשים לגברים (עמ' 107).

המקרה של רשת בתי הספר המשתייכים לדאר אל-והי א-שריף (בית ההתגלות הנאצלה), תוכנית לימודי דת שנחנכה באידליב בשנת 2017 (Dar al-Wahy al-Sharif, n.d.), ממחיש את המתח המבני ברפורמת החינוך בסוריה שלאחר אסד: מצד אחד מדובר במוסד דתי-שמרני עם תפיסות עולם אסלאמיסטיות, וניתן היה לחשוב שהממשלה הנוכחית תאמץ את מאפייניו ותרחיב תפוצתו. מנגד, המוסד אומנם התרחב אך נעשה כפוף למשרד החינוך וחויב ברפורמות שנתפסו כמתונות יותר. המודל הפדגוגי של הרשת שילב בין תוכניות הלימוד הרשמיות במקצועות כלליים לבין לימודי קוראן אינטנסיביים, מדעים שרעיים וחינוך מוסרי. הקוראן לא שימש כמקצוע משלים אלא כקריטריון התקדמות מרכזי, מה שיצר זהות מוסדית מובחנת של "דור קוראני" המשלב לימודי דת עם מדעים, מתמטיקה, אנגלית, לימודי חברה וספורט (Sayfo, 2026, p. 10).

לאחר נפילת משטר אסד ב-2024 התרחבה הרשת במהירות, ויצאה מגבולות אידליב לערים מרכזיות בצפון

המתייחסת לכל בני האדם באופן שווה" (חינוך אסלאמי, כיתה י, 2025–2026, עמ' 50),¹⁷ וכן "בני האדם שווים בנשיאה בעול ובפני החוק" (עמ' 50).¹⁸ אפשר להבין את שני המשפטים כמתייחסים למוסלמים בלבד (נשיאה בעול המצוות) או לכלל האנושות (בפני החוק ולא בפני השריעה). הטקסט גם מדגיש את שוויון ההתגלויות בין הדתות השמימיות (המונותאיסטיות), מבלי להטיח את אשמת זיוף כתבי הקודש (תחרף) בנוצרים וביהודים (חינוך אסלאמי, כיתה י, 2025–2026, עמ' 73). מנגד הקוראן נותר עליון (עמ' 85), וטקסט הקורא לשוויון בין העדות והקבוצות בסוריה הוסר (חינוך אסלאמי, כיתה ח, 2017–2018, עמ' 55).

לימודי האסלאם ממשיכים להקדיש מקום נרחב לג'האד, המוגדר כ"פסגת האסלאם". חובת ג'האד אישית (פרך עין), קובע ספרי חינוך אסלאמי, חלה על כלל הציבור, על כל אחד ואחד, במקרים של תקיפת אדמות המוסלמים או רכושם.

לימודי האסלאם ממשיכים להקדיש מקום נרחב לג'האד, המוגדר כ"פסגת האסלאם". חובת ג'האד אישית (פרך עין), קובע ספרי חינוך אסלאמי, חלה על כלל הציבור, על כל אחד ואחד, במקרים של תקיפת אדמות המוסלמים או רכושם (חינוך אסלאמי, כיתה יב, 2025–2026, עמ' 142). עמים הנתונים תחת כיבוש רשאים לנסות להשיג את חירותם "בכל האמצעים העומדים לרשותם". המקרה של "כיבוש פלסטין והגולן בידי הציונים" ממשיך להיות מוגדר כתוקפנות בפועל (עדואן ואקע) (עמ' 143). הפסקת אש (הודנה) מותרת אך **ורק** לתקופה מוגבלת ובהינתן אינטרס (מצלחה), כלומר כשהמוסלמים חלשים והאויב חזק (עמ' 148). ובכלל, תוכנית הלימודים ספוגה בעלילות ובזכויות שההידים, הן בהקשר האסלאמי והן בהקשר הלאומי.

תגובות לשינויים ומשמעויות

משרד החינוך הציג את השינויים כ"תיקון טעויות" וסטנדרטיזציה של הפרשנות הדתית, למשל מעבר מביטויים כלליים כמו 'מתת הטבע' ל'מתת האל', והידוק הקשר בין מושגים כלליים למונחים אסלאמיים קונקרטיים. ואולם בניגוד למצופה ממשטר אסלאמיסטי, הוחלט דווקא על צמצום שעות לימודי הקוראן והדת האסלאמית והטמעת חלק מהתכנים בתוך מקצועות אחרים, באופן שנתפס כפורמלי בלבד. ארגוני מורים, ובראשם 'רשת המורים הסורים החופשיים', טענו כי מדובר ב"סטייה מסוכנת" מן הזהות החינוכית הסורית. לדבריהם, עיקר השינויים בא לידי ביטוי בביטול או בצמצום שעות

המועטים" שחיו בפלסטין לפני אלפי שנים, ומכאן שהקשר שלהם לארץ הוא "דתי ולא לאומי" (היסטוריה, כיתה י, 2025–2026, עמ' 45).

הביקורת על ישראל אומנם רכה יותר בהשוואה לספרי המשטר הקודם, ומייחסת לישראל פחות קונספירציות מאשר בעבר (ייתכן שזוהי הכנה להסכם ביטחוני אפשרי בין המדינות). תיאור הסכסוך הישראלי ערבי מוטה כצפוי, אך נקודות כמו הסכמת הצד הישראלי להצעות החלוקה ופירוט הכוחות הערביים הפולשים מובאות לידיעת התלמידים, מה שאין כן לגבי רדיפת היהודים באירופה, השואה, חיסול קהילות ישראל במדינות ערב ומצבה הקשה במיוחד של הקהילה היהודית בסוריה. מעשי טבח וטרור פלסטיניים מוגדרים כהתנגדות.

היהודים אינם עם אלא תערובת של בני אדם, שאין זיקה בינם לבין "העברים המועטים" שחיו בפלסטין לפני אלפי שנים, ומכאן שהקשר שלהם לארץ הוא "דתי ולא לאומי".

יום הזיכרון הלאומי לציון מלחמת אוקטובר 1973 בוטל. בספר ללימודי האסלאם לכיתה ז' הוחלפה הגבורה שהפיגנו הלוחמים הסורים נגד ישראל באוקטובר 1973 בגבורת המורדים נגד שלטון אסד. במקומות אחרים פשוט נמחקה גבורת החיילים, וממילא הגולן מוזכר פחות (שפה וספרות ערבית, כיתה ט, 2023–2024, עמ' 60). ניכר ששינויים אלה מבטאים התמקדות בעניינים הפנימיים ובציון ימים לאומיים חדשים יותר מאשר התלכדות סביב אויב חיצוני. כך "יום השחרור", המציין את נפילת משטר אסד ב־8 בדצמבר 2024, ו"יום המהפכה הסורית", המציין את פרוץ המרד נגד המשטר ב־18 במארכס 2011 (לוזון, 2025).

רמת הגולן מופיעה במפות כחלק מן המפה הסורית (לימודי חברה, כיתה ג, 2025–2026, עמ' 71, 73). זהו מצב שונה מזה של חבלי אלכסנדרטה/האטאי וקפדוקיה, המסומנים במפות כשטח שאינו סורי אך ללא הבלטה גרפית של השטח, כלומר ללא תיחום או גוון מיוחד לגולן הישראלי (ביולוגיה ולימודי הסביבה, כיתה י, 2023–2024, עמ' 159–160, 200; 2025–2026, עמ' 152–153, 193). במפה חדשה המתארת את תוצאות מלחמת 1967 מסומן הגולן הישראלי באופן רחב מן המציאות, כך שתמונת השטח הכבוש אינה נחקקת בזיכרון. חיצים המסמנים את תנועת הכוחות הישראליים הוצאו. חלק מאשמת האובדן מוטל על משטר אסד. בשיעורי ספרות הגולן היה ונשאר "אדמתנו" (שפה וספרות ערבית, כיתה ט, 2023–2024, עמ' 284; 2025–2026, עמ' 200). ספר לימוד ערבית שתיאר את ארץ ישראל, הגולן ומחוז

סוריה ובמרכזה. בתוך זמן קצר היא הפכה לשחקנית חינוכית בולטת במרחב הסוני־דתי, עם עשרות אלפי תלמידים ותשתית מוסדית הנשענת על תרומות מקומיות ותמיכה תקציבית חלקית. דאר אל־וחי כוללת כיום, לטענתה, 70 בתי ספר יסודיים ו־28 גני ילדים. הרשת מתגאה ב־1,409 יודעי קוראן בעל פה בשנה האחרונה (Dar al-Wahy al-Sharif, 2025). נקודת המפנה הגיעה עם ההכרה ברשת כמוסד חינוכי רשמי והכפפתה למשרד החינוך הסורי ומעורבות משרד ההקדשים – מהלך שפתח גישה למשאבים מדינתיים אך גם ערער את האוטונומיה הדתית שלה.

הכפפת הרשת למשרד החינוך והכנסת שינויים לתוכניות הלימוד נתפסו בעיני חלקים רחבים בציבור כהתחלה של תהליך חילון או פוליטיזציה ממלכתית, ולא כעדכון טכני. המחאה סביב המהלך שיקפה מאבק עז על זהות: בין רצון לשמר מוסד דתי עצמאי ו"טהור" לבין ניסיון המדינה לאחד את שדה החינוך כחלק מרפורמה רחבה אחרי עידן אסד. למתח זה נוסף גם הרקע הפוליטי־ביטחוני של הנהגת הרשת, שמקושר לשדות הכוח האסלאמיים־מזוינים בצפון סוריה, מה שמחדד את תפיסתה כצומת של חינוך, דת ופוליטיקה.

ההתייחסות לישראל

ספרי הלימוד החדשים ממשיכים להתייחס לישראל כאל אויב, ושטחה מסומן כ"פלסטין" (לימודי חברה, כיתה ג, 2025–2026, עמ' 73). מסרים רומזי שלום, כמו קביעתו של חאפז אל־אסד כי "השלום עבור סוריה הוא בחירה אסטרטגית" אינם מופיעים עוד, בהתחשב בהשחרתו המוחלטת כפושע מלחמה (היסטוריה, כיתה יב, 2025–2026, עמ' 54–56). עם זאת הספרים משקפים ריכוך מסוים כלפי ישראל. כך הכינוי "טרוריסטית", שהוצמד לה תכופות בספרי הלימוד מתקופת אסד, הושמט לרוב, למעט למשל "הטרוריסט" שרון (היסטוריה, כיתה יב, 2025–2026, עמ' 87), וכן ציון אירועי דיר יאסין וסברא ושאתילא כמעשי טבח ישראליים. מספר אזכורים של הגולן הישראלי הוצאו מן הספרים (חינוך אסלאמי, כיתה ג, 2017–2018, עמ' 32, 96; 2025–2026, עמ' 30, 96; חינוך אסלאמי, כיתה יא, 2017–2018, עמ' 60).

עם זאת, גם בתוכנית הלימודים החדשה, ובניגוד לאופן שבו א־שרע וממשלתו מכנים את ישראל בשיח הפומבי, ישראל כמעט אינה מוזכרת כלל בשמה אלא מכונה "הישות הציונית" (לעיתים ישראל מופיעה בסוגריים לאחר מכן, כך בספרי היסטוריה בתיכון) – עדות לגבולות הרפורמה ולשימור הנרטיב הערבי־הלאומי הקלאסי. היהודים אינם עם אלא תערובת של בני אדם, שאין זיקה בינם לבין "העברים

(היסטוריה, כיתה יא, 2025–2026, עמ' 154),²⁰ כלומר, שלטון זר שהיה לגיטימי בזמנו. מכאן שהמשטר החדש בדמשק ממשיך להציב את עצמאותו ואת הערבות הסורית במרכז התמונה. אומנם ניכר חיזוק של יסודות אסלאמיים אך לא באופן רדיקלי מאוד, ובוודאי לא כחלק מהח'ליפות החדשה הפן-טורקית שנחלמת באנקרה. ייתכן כי הוויתור בספרי הלימוד על מחוזות אלכסנדריה וקפדוקיה שבשטח הטורקי, אך לא על רמת הגולן הישראלית, מעיד על מכבש הלחצים הטורקי יותר מאשר על כוונות עתידיות.

העיסוק במעמדה של ישראל מורכב וכולל קלישאות שרבות כמותן בספרי לימוד ברחבי העולם הערבי. קריאה בין השורות מלמדת כי בתוכנית הלימודים החדשה אין הרעה מיוחדת (לעיתים אף התייחסות ניטרלית או חיובית יותר) לעומת תקופתו של בשאר אסד, והמסרים אינם אחידים או אובססיביים. הספרים שבהם הוזכרה אסטרטגיית השלום הערבית של חאפז אל-אסד אינם נלמדים עוד, על רקע בניית האתוס החדש, בדיוק כפי שהוסרו דברי התהילה על הלחימה בישראל במלחמת יום הכיפורים.

התכנים בספרי הלימוד מאפשרים למשטרו של א-שרע לתמרן בין שתי השכנות החזקות, מצפון (טורקיה) ומדרום (ישראל), ולחזק את עצמאותו ואת הלאומיות הסורית הערבית-אסלאמית הסמכותנית והעצמאית שהוא מעצב. הקשרים הממשיכים להירקם עם רוסיה, מדינות המערב ומדינות ערב תומכים בהנחה זו. א-שרע הוא אפוא ממשיך דרכו של אסד בשאיפה להפוך את סוריה לחברה מכובדת בעולם הערבי ובמשפחת העמים, ולמדינה הנשלטת היטב מן המרכז. בניגוד לאסד, שעיוו החל תהליך נורמליזציה איטי והדרגתי לאחר למעלה מעשור של ניתוק, א-שרע גרף הצלחות מהירות בחידוש יחסי סוריה עם כלל מדינות האזור.

כפי שמשקף בספרי הלימוד, בשאר אל-אסד חנך את הציבור הסורי לחשוד באיראנים, לסמוך על הרוסים, לחשוש מכוונותיה של טורקיה ולאיים על שיטחה, לשנוא את ישראל, להעריך את הצבא, להתעלם מכך שהזניח את אנשיו, להתכחש לעדתיות, למעשי הטבח, לזוועות, לפילוגים הדתיים והאידיאולוגיים ולנסות לשוב לחיק האומה הערבית, שהיא מקור הגאולה. הלאומיות הסורית הוארה באור הנגהות של הפן-ערביות החשובה מכול. הדור הצעיר בסוריה למד על הסכמי הפסקת האש עם "הישות הציונית", ועל כך שעמדתה של סוריה בדבר הסדר עם ישות זו מבוססת על תפיסה ערבית משותפת של שלום צודק וכולל, גם עם ישראל.

עיון בספרי הלימוד תורם להבנת מדיניותו של משטר אסד בזמן מלחמת חרבות ברזל, ולמגבלות מחויבותו

אלכסנדריה כ"שטחים ערביים כבושים" שעוד ישוחררו בחלומו של המשורר הסורי סולימאן עיסא, מסתפק כעת בארץ ישראל והגולן (ערבית היא שפתי, כיתה ו, 2023–2024, עמ' 27; 2025–2026, עמ' 20). בספר לימודי אסלאם נמחק תרגיל המבקש שלוש הצעות עבור "אנשינו בגולן" להתעמתות עם "הכיבוש הציוני" (חינוך אסלאמי, כיתה ח, 2017–2018, עמ' 35; 2025–2026, עמ' 33). ממשיכים לציין את הנוכחות היהודית בירושלים במאה ה-19 בהקשר של ויכוח על ריצוף רחבת הכותל (היסטוריה, כיתה י, 2025–2026, עמ' 24).

שטח ישראל כולה מצוין במפות כגזול, ומובעת אהדה ברורה למאבק הפלסטיני. משוררים פלסטינים כמו מחמוד דרוויש או סמיח אל-קאסם (ללא ציון מוצאו הדרוזי) נפוצים בתוכנית הלימודים, וכך גם שירה ערבית מודרנית המביעה געגועים ואהבה לפלסטיין הכבושה. הכנענים הם שבטים ערביים מחצי האי ערב, שהתיישבו בפלסטיין שבדרום הלבנט (בלאד אל-שאם) והקימו את ירושלים וערים אחרות (היסטוריה של הציוויליזציות, כיתה י, 2014–2015, עמ' 38; היסטוריה, כיתה י, 2025–2026, עמ' 36). הנצרות נולדה, גם אצל בשאר וגם אצל א-שרע, "בסוריה ובפלסטיין" (היסטוריה, כיתה י, 2025–2026, עמ' 84), וארץ ישראל מופיעה לא אחת במפות היסטוריות כחלק מסוריה, ללא ציון מיוחד.

דיון, סיכום ומסקנות

עיקר ענייננו במאמר הוא הקשר בין תוכניות הלימוד הסוריות לבין מדיניותה של דמשק והתייחסותה למדינות המערבות בעניינה, בעיקר סביב שלוש ההתפתחויות הדרמטיות – מלחמת חרבות ברזל, קריסת משטר אסד ומאפייניו וכוונותיו של המשטר החדש במבט קדימה. השיח הביקורתי בספרי הלימוד כלפי איראן, ועוד יותר כלפי טורקיה, מלמד כי משטר אסד לא רחש אמון למשטר האייתוללות, שאכן אכזב בשעת המבחן, ועויות העם הסורי כלפיו ניכרת ביתר שאת בעידן המשטר החדש. זאת לעומת האהדה הברורה לרוסיה בספרי הלימוד מתקופת אסד, שהצליחה להישאר שחקנית רלוונטית בזירה הסורית גם בתקופת א-שרע (Borshchevskaya, 2025). ספרי לימוד רוסית והיסטוריה רוסית נכללים בתוכנית הלימודים החדשה.

אשר לטורקיה, תוכנית הלימודים של משטר אסד הייתה פן-ערבית, עוינת לטורקיה, חוזרת ומזכירה את שליטתה בשטחים סוריים ומגדירה את האימפריה העות'מאנית כמדינה כובשת. תוכנית הלימודים של המשטר החדש מציגה את טורקיה באופן ידידותי יותר. מה שכונה "הכיבוש העות'מאני" הפך להיות "השלטון העות'מאני" או "השלטון העות'מאני במולדת הערבית"

מובהקת, עם ניחוח דתי בעייתי, אך לא יותר מזה. אחד הממצאים של מאמר זה הוא ההמשכיות הגמישה של הרפורמה החינוכית, מאז פרסום חוזר השינויים המקורי ב־1 בינואר 2025 ועד הביצוע בשטח בשנת הלימודים האקדמית 2025–2026. הקו הכללי יושם בהצלחה, אך רכיבים בעייתיים כמו הפרשנות שונאת האחר לסורת אל־פאתחה הושלכו לצד הדרך. התגבשות התוכנית באופן זה, בדומה לניסוח החוקה ולבניית הממסד הדתי החדש והמגוון, מלמדים כי הנשיא הסורי מצליח בהדרגה להוביל את המדינה שהוא עומד בראשה על פי סדר יום שיטתי, הן לאורך ציר הזמן והן לרוחב בשורה של תחומים, לא רק בזירה הבינלאומית אלא גם בבית פנימה. למרבה הצער, חלק מן ההצלחה הושג במעשי אלימות אכזריים ביותר, אם בשליטתו ואם לאו, נגד קבוצות מיעוט שונות.

חקר תוכניות הלימוד שואף לתת לנו מבט אל מעבר לאופק. המבט לעתיד, או חקר העתיד, הוא ספקולטיבי מטבעו. גורמים רבים ובלתי צפויים עשויים או עלולים להיכנס לתמונות העתיד. אם נניח כי מה שאנו רואים בספרי הלימוד יימשך באופן לינארי, הרינו צפויים לראות בעוד עשר שנים את סוריה כמדינה ערבית סמכותנית, לאומית ואמביציוזית המחויבת לאסלאם שמרני, מדינה החותרת לקיים את עצמאותה במסגרת מארג מזרח־תיכוני יציב. כבר כיום יש ציפיות בסוריה עצמה ובמדינות המפרץ כי דמשק תהיה כוח מרכזי בעולם הערבי (שוורץ, 2025).

במקביל כדאי להביא בחשבון כי ספרי הלימוד אינם תוכנית הפעולה האסטרטגית של המנהיג. כך למשל, בשנים הראשונות של משטר ארדואן בטורקיה עברה תוכנית הלימודים ליברליזציה גורפת שנועדה להרגיע את הציבור, לחזק במתינות את הגוון האסלאמי שחדר לבתי הספר עוד בשנות ה־90 ולאפשר השתלבות חלקה באיחוד האירופי. ההיסטוריה לימדה כי התחלה אופטימית זו לא בישרה על מיתון השאפתנות האסטרטגית והאסלאמיסטית של אנקרה. בדומה לרשת דאר אל־וחי א־שריף בסוריה, שאומנם מתרכזת בגני ילדים ובחינוך היסודי, גם בטורקיה התקיימה ומתקיימת רשת תיכונים אסלאמית מקבילה רשמית בשם אמאם חטיב (imam hatip ortaokulu), שהלכה ותפחה עם השנים.

שליט סוריה אחמד א־שרע מצטייר כאדם שאפתן, מוכן להסתכן ובעל יכולות הנהגה מוכחות. יש לקוות כי תוכנית הלימודים כפי שהיא הולכת ומתעצבת אכן מצביעה על רצונו לכונן מדינת לאום יציבה ושוחרת שלום, אך הנתיב התודעתי לשינוי כיוון רדיקלי אינו חסום בפניו, בשל החומר האסלאמי והאנטי־ישראלי הרב מאוד שעודנו קיים בתוכנית הלימודים.

לציר ההתנגדות. ברור ששטף האירועים חייב קבלת החלטות נקודתיות שנבעו מהנסיבות המשתנות, אולם המציאות תווכה דרך הפריזמה התודעתית שעוצבה במהלך השנים, וזו כיוונה אל הקונצנזוס הערבי. מבחינה זו אחמד א־שרע אינו שונה בהרבה. תוכנית הלימודים מעט פחות חילונית כעת – לימודי האבולוציה הוסרו – והחינוך לג'האד עודנו חלק מן האסלאם, בדומה למצב ברוב תוכניות הלימוד הערביות במרחב. עם זאת, ספרי הלימוד החדשים אינם משקפים תוכנית לימודים ג'האדיסטית או מהפכנית אלא מבטאים אסלאם מדינתי, צייתן ונשלט על ידי שלטון שמסתמן כריכוזי. חלק מן הספרים שופעים טקסטים ותמונות בצבעים עזים, המציירים עולם ליברלי לחלוטין עם נשים ובנות בלבוש מערבי. ג'האד ושהידים קיימים בשפע אף הם, בספרים אחרים, והם ממשיכים להצית את הדמיון ואולי גם להסביר את מלחמת האזרחים האכזרית ואת מראות הזוועה ברשתות החברתיות. ואולם לא כל השינויים לחומרה שניסה משרד החינוך להכניס בתקופה הראשונה אכן הוטמעו.

כאן בולטת סורת אל־פאתחה החשובה, שניצלה מן הפרשנות הרדיקלית. היחס לעדות האחרות נותר בעייתי, עם גישה סמכותנית ושאלות פתוחות בדבר ההמשך. הריאיון עם שר החינוך החדש, שר החינוך הכורדי הראשון, מלמד על נכונות לקדם מדיניות מכילה ודאגה למיעוטים ולכלל הציבור הסורי, אך גם על זהירות המעידה על כוחם של יסודות אסלאמיסטיים בתוך ההנהגה, ואפשר גם על כוחה המאיים של טורקיה.

במבט קדימה ובהנחה שארגון היאת תחריר א־שאם אומנם עבר בשנים האחרונות תהליך התמתנות יחסית, יש השואלים אם קיים חשש מהשתלטות איטית של אידיאולוגיה דתית קיצונית, מחשיפת המיעוטים לפגיעות חוזרות ונשנות, או למצער מצמיחת שלטון אוטוריטרי בסוריה (פולקה, 2025; Levornik, 2025). גם אם א־שרע אכן עבר תהליך התמתנות אותנטי, הוא מוקף באנשים קיצונים שחלקם אף שולבו בדרג הפוליטי והצבאי, שעלולים להקשות עליו בדרכו החדשה, לאתגר את הניסיונות לייצב את המערכת הסורית הגועשת והמורכבת ואף לאיים על חייו. בינתיים, הגורמים הג'האדיסטים הלא־מרוסנים ששוסו במיעוטים הם כלי עבודה בידי הנשיא. במקביל מקדמת סוריה תוכנית לימודים רדיקלית אסלאמיסטית שהקים ארגון היאת תחריר א־שאם באידליב לגילים צעירים, שאימוצה בכפוף לשינויים מסוימים הוא חלק מתוכנית העבודה של המשטר החדש. ואולם תוכנית הלימודים הממלכתית הסורית בכללותה אינה מצדיקה את החששות. הספרים מציגים תמונה מורכבת ומרובת ניואנסים, אך כזו הצועדת בנתיב ברור של לאומיות סורית ערבית שמרנית

פולקה, ש' (2025, 5 במרס). **אליאסה אלשרעיה: הפרגמטיזם של אבו מחמד אלג'ולאני בגיבוש המשטר החדש בסוריה**. בין המערכות, 30. <https://tinyurl.com/zfw59ak9>.
פרדו, א' (2014, 29 באוגוסט). **השירים שהיו להמנוני זעם במאבק הפלסטיני**. הארץ. <https://tinyurl.com/2pczyjnn>.
פרדו, א' ווינטר, א' (2024, 10 בינואר). **ישראל והיהודים בספרי הלימוד במצרים – מבט צופה פני עתיד**. פרסום מיוחד, המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS). <https://tinyurl.com/5bnj2wp7>.
פרי, א' (2024, 1 ביולי). **איראניזציה ושיעיוציה בסוריה: איראן מהדקת את השפעתה ואחידתה בתוך המדינה**. MEMRI. <https://tinyurl.com/4h4mxvbe>.
צטלין, א' [Alex Tseitlin] (2025, 1 בפברואר). **תאוריית הניצחון של מחנה "ההתנגדות" – ראש חטיבת המחקר באמ"ן תא"ל (במיל) איתי ברון**. באים אל הפרופסורים [סרטון]. YouTube. <https://tinyurl.com/mryv3jnn>.
רובין, א' (2005) (תרגום, עריכה והערות). **הקוראן**. אוניברסיטת תל אביב.
שוורץ, ט' (2025, 3 ביולי). **השתלבות סוריה החדשה במרחב**. הפורום לחשיבה אזורית, מכון ליר. <https://tinyurl.com/4hxx57v5>.

רשימת ספרי לימוד:

ביולוגיה כיתה יא (2023–2024).
ביולוגיה כיתה יב (2023–2024).
ביולוגיה וגיאולוגיה כיתה ח (2023–2024).
ביולוגיה ולימודי הסביבה כיתה י (2023–2024).
ביולוגיה ולימודי הסביבה כיתה י (2025–2026).
החינוך הלאומי כיתה יא (2017–2018).
החינוך הלאומי כיתה יב (2017–2018).
החינוך הלאומי כיתה יב (2023–2024).
היסטוריה כיתה ט (2017–2018).
היסטוריה של הציוויליזציות כיתה י (2014–2015).
היסטוריה כיתה י (2025–2026).
היסטוריה כיתה יא (2025–2026).
היסטוריה כיתה יב (2017–2018).
היסטוריה כיתה יב (2025–2026).
היסטוריה של העולם המודרני והעכשווי כיתה יא (2017–2018).
השפה הערבית כיתה ז (2023–2024).
השפה הערבית כיתה ז (2025–2026).
השפה הערבית כיתה ט (2025–2026).
חינוך אסלאמי כיתה א (2024–2025).
חינוך אסלאמי כיתה א (2025–2026).
חינוך אסלאמי כיתה ב (2023–2024).
חינוך אסלאמי כיתה ב (2025–2026).
חינוך אסלאמי כיתה ג (2017–2018).
חינוך אסלאמי כיתה ג (2023–2024).
חינוך אסלאמי כיתה ג (2024–2025).
חינוך אסלאמי כיתה ז (2024–2025).
חינוך אסלאמי כיתה ח (2017–2018).
חינוך אסלאמי כיתה ח (2025–2026).
חינוך אסלאמי כיתה ט (2024–2025).
חינוך אסלאמי כיתה י (2024–2025).
חינוך אסלאמי כיתה י (2025–2026).
חינוך אסלאמי כיתה יא (2017–2018).
חינוך אסלאמי כיתה יב (2025–2026).
חינוך לאומנות: החזותי והאסתטי כיתה ח (2025–2026).
חינוך לאומנות: החזותי והאסתטי כיתה ט (2025–2026).
חינוך מוזיקלי כיתה ח (2022–2023).
חינוך מוזיקלי כיתה ח (2025–2026).

מהזווית הישראלית – בכל הסדרה עם סוריה ישראל תהיה חייבת להקדים ולתבוע את קיומו של דיאלוג בין־קהילתי פתוח ורחב בשאלות של חינוך ותרבות במרחב השאמי, ולהבטיח אקלים תרבותי נקי מהסתה וסילופים, בשאיפה להכרה מלאה ואוטנטית בישראל מצד כלל העדות והמדינות באזור. לא ניתן לטאטא אל מתחת לשטיח את שאלת המיעוטים. בהיעדר שינוי תרבותי יסודי ומעמיק ישראל תהיה חייבת לשמור על יתרון צבאי ניכר, על שטח מפורז נרחב ועל יכולת להסב נזק כבד, שתשחרר את הצד השני מחובת הג'האד. בינתיים ראוי להקדיש מאמץ רצוף ושיטתי כדי לנטר את תוכנית הלימודים הסורית ולהתחקות אחר שינויים ארוכי טווח בשאלות מכריעות כמו שלום, מלחמה, כבוד הדדי, היחס למיעוטים, שיתוף פעולה אזורי והאופן שבו ישראל מוצגת בה. זאת ועוד, ההתייחסות לשוויון האישה היא אינדיקציה חשובה לקיצוניות, למיליטנטיות ולסמכותנות של המשטר.

ד"ר אלדד פרדו הוא מנהל המחקר במכון אימפקט ס"א – המכון לחקר השלום והסובלנות בחינוך בבתי הספר (IMPACT-se). מומחה לפוליטיקה ותרבות באיראן ובמזרח התיכון. eldadpardo@gmail.com

ד"ר כרמית ולנסי היא חוקרת בכירה וראש תחום סוריה במכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS). carmitv@inss.org.il

תודה מיוחדת לתומר שפורן, לד"ר יונתן נגב ולמכון IMPACT-se על שיתוף הפעולה, על התרומה המחקרית הגדולה ועל ההערות החשובות. תודה לעורכי 'עדכן אסטרטגי', ד"ר גליה לינדנשטראוס וד"ר רז צימט, לאמל חאיכ ולקוראים האנונימיים.

מקורות

אלקיים, א' (2015). אל־פאתחה: קריאות קוראניות בקרית מלך רב. בתוך חביבה פדיה (עורכת), **המזרח כותב את עצמו** (עמ' 157–249). גמא.
אפל, מ' (1997). התפתחות הסכסוך הערבי־יהודי מסכסוך מקומי לאזורי: הרקע לצמיחת מעורבותן של עיראק וסוריה בארץ־ישראל, 1936–1939. **עיונים בתקומת ישראל**, 7, 74–39.
ולנסי, כ' ונפתלי, מ' (2024, 28 בנובמבר). **אסד ו"ציר ההתנגדות": שותפות מתוחה במבחן**. מבט על, גיליון 1922, המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS). <https://tinyurl.com/ycxh7p3s>.
יהל, ע' (2021, 14 בספטמבר). **השפעה באמצעות חינוך: "עוצמה רכה" איראנית בסוריה**. המכון למדיניות ואסטרטגיה, IPS. <https://tinyurl.com/3cara9da>.
לוזון, מ' (2025, 16 בדצמבר). **מערכת החינוך בסוריה החדשה: יותר אסלאם, פחות חילוניות**. שיחה מקומית. <https://tinyurl.com/3bf2rax4>.
נציבנט (2024, 19 בדצמבר). **ההפסדים הכלכליים האדירים של איראן כתוצאה מנפילת משטר אסד**. פירוט חלקי. <https://nziv.net/112101/>

- AFP (2025, January 23). *Syria's economy reborn after being freed from Assad*. <https://tinyurl.com/4t8yatwc>
- AlHadath (2025, March 30). *Speech by the Syrian Minister of Education Mohammad Abdul Rahman Turko* [Arabic: كلمة لوزير التربية والتعليم السوري محمد عبد الرحمن تركو]. [video]. <https://tinyurl.com/284ehp54>
- Alrifai, O.A., Jahanbani, N., & Khalaji, M. (2021, March 29). *Iran's long game in Syria*. The Washington Institute for Near East Policy. <https://tinyurl.com/44h3jc2t>
- ArabicPost.net (2025, October 7). *Reducing religious subjects and deleting historical periods: Did the Sharaa government rush to change the curricula?* [Arabic: تقليص مواد الدين وحذف حقبة من التاريخ. هل تسرعت حكومة الشريعة في تغيير المناهج التعليمية؟]. <https://tinyurl.com/8f9aez38>
- Barış, H. (2021). *The Kurdish model of political community: A vision of national liberation defiant of the nation-state*. Lexington Books.
- Bengio, O. (2024). *Clashing narratives and identities in Iraq's school curriculum 2015–2022*. IMPACT-se. <https://tinyurl.com/5n7vcxhf>
- Bengio, O. (2025). Vindicating the poisoned chalice: Iran's creeping invasion of Iraq. *Middle East Quarterly*, 32(1). <https://tinyurl.com/4vu6wau8>
- Borshchevskaya, A. (2025, October 20). *The window to counter Russia in Syria is closing*. The Washington Institute. <https://tinyurl.com/4pfvjzph>
- Cafiero, G. (2024, October 10). *Will the UAE steer Assad away from Iran-led war with Israel?* AMWAJ Media. <https://tinyurl.com/3czx8c42>
- CNBC Arabiya (2025, January 4). *Wide debate among Syrians after the decision to change school curricula: What happened?* [Arabic: جدل واسع بين السوريين بعد قرار تعديل المناهج الدراسية. ماذا حدث؟]. <https://tinyurl.com/5czzpwnw>
- Dar al-Wahy al-Sharif [دار الوحي الشريف] (n.d.). Facebook page. <https://tinyurl.com/37sxuahm>
- Dar al-Wahy al-Sharif [دار الوحي الشريف]. (2025, April 29). Six years ago the dream began: "Dar al-Wahy al-Sharif" [Arabic: قبل بست سنوات بدأ الحلم "دار الوحي الشريف"]. [Video, 0:35]. YouTube. <https://tinyurl.com/ymjxczym>
- Dirik, D. (2022). Stateless citizenship: 'Radical democracy as consciousness-raising' in the Rojava revolution. *Identities*, 29(1), 27–44. <https://doi.org/10.1080/1070289X.2021.1970978>
- Dunya-ye Eghtesad (2019, November 2). *Iran ready to participate in the reconstruction of Syrian schools* [Persian: آمادگی ایران برای مشارکت در بازسازی مدارس سوریه]. <https://tinyurl.com/4xrmwvz9>
- Ebrahim, N. (2025, January 2). *Changes to Syria's school curriculum spark online outrage*. CNN. <https://tinyurl.com/2k76wwcb>
- Grajewski, N. (2024, December 9). *Why did Iran allow Bashar al-Assad's downfall?* Carnegie Middle East Center. <https://tinyurl.com/46humx5u>
- Groiss, A., & Toobian, N. (2006). *The attitude to "the other" and to peace in Iranian school books and teacher's guides*. IMPACT-se. <https://tinyurl.com/2bpja2jb>
- ليמודي حברה כיתה א (2024–2023).
- ليמודي حברה כיתה א (2026–2025).
- ليמודي حברה כיתה ג (2026–2025).
- ערבית היא שפתי כיתה ו, חלק שני (2024–2023).
- שפה וספרות ערבית כיתה ט (2024–2023).
- שפה וספרות ערבית כיתה ט (2026–2025).
- שפה וספרות ערבית כיתה יא (2026–2025).
- שפה וספרות ערבית כיתה יב (2024–2023).
- תולדות המולדת הערבית בעת החדשה ובימינו כיתה יב (2024–2023).
- Harrer, G. (2025, March 31). *Syria has a new government by Sharaa's grace* [German: Syrien hat eine neue Regierung von Sharaas Gnaden]. *Der Standard*. <https://tinyurl.com/2j4k6hyc>
- Ibrahim, S. (2025, January 24). *Three conflicting curricula in Syria's education system today*. Daraj Media. <https://tinyurl.com/5a5h345e>
- Istanbouly, F. [فتون استانبولي] (2025, August 21). *Rebuilding education in post-liberation Syria: A comparative study of international experiences* [Arabic: إعادة بناء التعليم في سوريا بعد التحرير: دراسة مقارنة لتجارب الدول]. Syrian Dialogue Center. <https://tinyurl.com/ms846c3k>
- Jusoor (2021, November 16). *The Syrian regime regulates the religious scene and ends Sunni exclusivity for fatwas* [Arabic: النظام السوري يعد رسم المشهد الديني وينهي النظام السوري يعد رسم المشهد الديني وينهي]. [خصوصية السنة للإفتاء]. <https://tinyurl.com/k696vx37>
- Levornik, Z. (2025, December 23). *Special report – One year into the "new Syria": Between promises and reality*. Alma Research and Education Center. <https://tinyurl.com/2eamkyjt>
- Pardo, E.J. (2016). *Iranian education: The continuous revolution*. IMPACT-se. <https://tinyurl.com/mf74tfzx>
- Pardo, E.J. (August 2022). *Iran's Radical Education: An interim update report, 2021–22*. IMPACT-se. <https://tinyurl.com/bdf99zs4>
- Pardo, E.J., & Ekinci, M. (2017). *Neighbors and rivals: China in Turkey's educational system*. IMPACT-se. <https://tinyurl.com/4sk4473z>
- Pardo, E.J., & Jacobi, M. (2018). *Syrian national identity: Reformulating school textbooks during the civil war*. IMPACT-se. <https://tinyurl.com/36x8puj8>
- Podeh, E., & Alayan, S. (Eds.). (2018). *Multiple alterities: Views of others in textbooks of the Middle East*. Palgrave Macmillan.
- Press, A. (2018, November 14). *A broad rejection of the decision to change the Syrian revolutionary flag*. The Syrian Observer. <https://tinyurl.com/2bccxz83>
- Rudaw (2025, April 5). *Syria's first Kurdish education minister works to bridge gaps with Rojava*. <https://tinyurl.com/2d86y738>
- Sayfo, O. (2026). *Toward an exceptional Qur'anic generation: How Dar al-Wahy al-Sharif schools shape Islam, identity, and power in northwest Syria*. *International Journal of Middle East Studies*, 1–19. [10.1017/S0020743825101372](https://doi.org/10.1017/S0020743825101372)
- Shporn, T. (2025). *A review of Hay'at Tahrir al-Sham's intended changes to the Syrian curriculum*. IMPACT-se. <https://tinyurl.com/r8e8v96s>

- Alrifai et al 2021; Barış, 2021; Dirik, 2022; ;2024; פרי, 2024; Dunya-ye Eghtesad, 2019; Ibrahim, 2025; Istanbuly, (2025; The Syrian Observer, 2024
- התארוך בדיון על פישת הלימודים האקדמיים (שנה"ל 2017-2018 ושנה"ל 2024-2025). שימו לב כי תאריכי הפרסום הרשומים על הספרים הם 2018-2017 ו-2023-2024, וכך ציינו במראי המקום. שני המחקרים התבצעו במסגרת מכון אימפקט-ס"א (www.impact-se.org) מחקרי עומק על סוריה נערכו בשנים 2001 ו-2018. הממצאים על שנת הלימודים 2024-2025 נחקרו לצורך מאמר זה ומתפרסמים כאן לראשונה (Pardo & Jacobi, 2018).
- 4 מחקרים קודמים ביססו מסקנות אלה מצד תוכנית הלימודים האיראנית (Groiss & Toobian, 2006; Pardo, 2016).
- 5 מהדורת 2023-2024 ערוכה באופן אחר, והחלק על "בעיות המולדת הערבית" אינו מופיע עוד.
- 6 מחוז אלכסנדריה בטורקיה, המכונה כיום מחוז האטאי, היה בעבר חלק ממחוז חלב בצפון סוריה בשליטת המנדט הצרפתי. ב-1939, לאחר מגעים בין צרפת לטורקיה, הועבר המחוז לשליטה טורקית במהלך שני במחלוקת, תוך התעלמות מהתנגדות סורית רחבה. סוריה מעולם לא הכירה בריבונות הטורקית על השטח, ועד היום מערכת החינוך הסורית מציגה את האזור כשטח כבוש.
- 7 משנות ה-20 של המאה ה-20 "עוצבה מערכת החינוך של עיראק בידי פעילים לאומנים פן-ערבים חדורים תחושת שליחות לאומנית" (אפל, 1997, עמ' 56). חינוך רדיקלי זה שכפל את עצמו וקטף את המצע למאה שנות אלימות ורדיקליזציה ולמעורבות העיראקית החוזרת ונשנית בשאלת ארץ ישראל.
- 8 מנהיגה העליון של איראן אינו כולל את שם ארצו שלו בין תארי, והוא נחשב בין השאר למנהיג המהפכה האסלאמית (בערבית או בטורקית), למנהיג העליון או למנהיג המוסלמים בעולם (בפרסית). סימנים ראשוניים לפתיחת הכלכלה מסתמנים (AFP, 2025).
- 10 מסר זה הועבר כנראה על ידי חסן נצראללה לבשאר אל-אסד (Worth, 2026).
- 11 המסמך נכתב ב-29 בדצמבר 2024 והועלה לאתר פייסבוק ביום 1 בינואר 2025, בתור צו מנהלי 943/3422.
- 12 דוגמה לנסיגה מפרשנות אוניברסלית לפרשנות דתית של הקוראן היא דרישה להחלפת "האחוזה האנושית" ב"אחוזה באמונה" (חינוך אסלאמי, כיתה ט, 2024-2025, עמ' 70; 29; Shporn, 2025); סילוק המלכה זנוביה וח'ולה בת אזור מספר לימוד אסלאם (חינוך אסלאמי, כיתה ג, 2024-2025, עמ' 19; 32; Shporn, 2025). הומלץ לסלק את חוקי חמורבי מתוך ספר היסטוריה (היסטוריה, כיתה י, 2024-2025, עמ' 37; 22; Shporn, 2025).
- 13 הדברים נאמרו בראיון נרחב עם אל-קאדרי ב"אל-ערבי אל-ג'דיד", עיתון בבעלות קטרית המופיע בלונדון.
- 14 הראיון נערך בסוראני (עם כתוביות באנגלית), השפה המקובלת בכורדיסטן העיראקית, אך תורכז שולט בדיאלקטים השונים של הקורמאנצ', שפת אמו הנהוגה בעפרין, מחוז הולדתו. הוא מלמד גרמנית באוניברסיטת דמשק.
- 15 ספרי הלימוד מאתר משרד החינוך הסורי (http://www.moed.gov.sy).
- 16 שיר מיליטריסטי דומה בשם שומרי המולדת (حُفَاةُ الْوَطَن) הוצא אף הוא (היה קיים למשל בספר חינוך מוזיקלי, כיתה ח, 2022-2023, עמ' 30-31, ואינו קיים, למשל, בספר חינוך מוזיקלי, כיתה ח משנת 2025-2026).
- 17 الإسلام دين الإنسانية يسوي بين جميع الناس.
- 18 الناس سواء أمام التكاليف وتطبيق القانون.
- 19 רופאה קיבלה חג'אב.
- 20 לפחות במקום אחד, "המולדת הערבית" שונתה ל"ארצות ערב" (היסטוריה, כיתה י, 2025-2026, עמ' 8).
- Singh, N. (2025, January 3). *New Syrian regime's school curriculum changes spark backlash*. The Independent. <https://tinyurl.com/a3e29755>
- 3 Smeisem, A., & Al Raheel, R. (2025, February 25). *Syrian Minister of Education Nadhir Al-Qadri: Our goal is to expand learning pathways, not ideologically indoctrinate curricula* [Arabic: وزير التعليم السوري نذير القادري: هدفنا توسيع مسارات التعلم لا أدلجة المناهج]. Al-Arabi Al-Jadid. <https://tinyurl.com/34rdv8p4>
- Soguel, D. (2025, October 27). *New Syria revises its school curriculum: What's in, what's out*. The Christian Science Monitor. <https://tinyurl.com/yvav9kh2>
- Syrian Ministry of Education [وزارة التربية والتعليم] (2025, January 1). *Modifications to school curricula from first grade to twelfth grade in the Syrian Arab Republic for the 2025 academic year* [Arabic: إجراء تعديلات على المناهج الدراسية من الصف الأول وحتى الثالث الثانوي في الجمهورية العربية السورية]. Facebook. [Facebook post]. <https://tinyurl.com/484p35a3>
- The New Arab (2025, January 24). *How much did Iran gamble on the Assad regime in Syria?* <https://tinyurl.com/4m3zfz2>
- The Syrian Observer (2024, August 5). *Iran's influence over Syrian higher education: An in-depth analysis*. <https://tinyurl.com/ydx6cweh>
- Usher, S. (2025, January 2). *New Syrian government's school curriculum changes spark concern*. BBC News. <https://tinyurl.com/4p9azdbf>
- Williamson, B. (2013). *The future of the curriculum: School knowledge in the digital age*. MIT Press.
- Worth, R.F. (2026, February 6). *The fall of the house of Assad*. The Atlantic. <https://tinyurl.com/yc4e5xs7>
- Yanarocak, H.E.C. (2021). *The Erdoğan revolution in the Turkish curriculum textbooks*. IMPACT-se & HJS. <https://tinyurl.com/bd388ute>

הערות

- התארוך על פי שנות הלימוד האקדמי, ראו הערה 3.
- תוכנית הלימודים שאנו מתבוננים בה אינה היחידה. חולשת המשטר ואובדנם של שטחים נרחבים אפשרו את צמיחתן של מערכות חינוך מקבילות. במחוזות הנתונים להשפעה טורקית ושל המורדים בצפון-מערב המדינה לבשו מערכות החינוך המקומיות מאפיינים מיוחדים. שינויים בספרי הלימוד באידיליב, מובלעת המורדים בצפון-מערב, הוכנסו החל מ-2013 וכללו טיהור ספרי הלימוד מיסודות של המשטר, לרבות תמונות משפחת אסד, החלפת הדגל ויחס חיובי יותר כלפי טורקיה. תוכניות לימוד מקוריות עוצבו בשטחי המרחב הכורדי או 'המנהל האוטונומי הדמוקרטי של צפון ומזרח סוריה', שם הונהגה תוכנית לימודים פרוגרסיבית המתבססת על פילוסופיית "האומה הדמוקרטית", הדוגלת בקיום קהילות פוליטיות אוטונומיות שאינן מדינות לאום. במקביל, מאז 2015 התפרסמו ידיעות על מאמץ איראני לשינוי תרבותי בסוריה, שכלל שיעיזציה, הגירה שיעית למדינה, הקמת תנועות נוער דתיות, קשרים אקדמיים והקמת מרכזי דת ובתי ספר שיעיים באזורים עליונים אך גם סוניים, לצד לימודי פרסית ועקרונות מהפכת ח'ומייני. לבסוף, שטחים שבשליטת המדינה האסלאמית (דאע"ש) ניהלו מערכת חינוך בנוסח קנאי האסלאם. (יהל, 2021;

נספח: תוכניות הלימוד בתקופת אסד וא־שרע – מבט משווה ומשמעות

קריטריון	תקופת בשאר אל־אסד	תקופת אחמד א־שרע	משמעות/מסקנה
האתוס המרכזי	לאומיות ערבית־סורית; מרכזיות המדינה, הצבא ומשפחת אסד.	לאומיות סורית־ערבית עם חיזוק רכיב אסלאמי שמרני והסרת פולחן אישיות.	המשכיות לאומית־סמכותנית; החלפת מוקד הלגיטימיות מהבעת' למהפכה. הציבור מכיר ומטמיע את עקרונות מלחמת הג'האד על פי האסלאם הקלאסי, אך סוריה נותרת מדינת לאום, ללא אופק של כיבושי ג'האד.
היחס לישראל	עוינות חריפה; "הישות הציונית" הטרויסטית; הצדקת "התנגדות". ועדיין, "הערבים רוצים שלום", הבה נעמיד תוכנית שלום משותפת.	ישראל כאויב ו"ישות ציונית" (לרוב לא "טרוריסטית"); ריכוך מסוים במסרי המאבק.	ריכוך לשוני מסוים ללא נורמליזציה; פחות הסתה בוטה, אך העוינות הבסיסית נשמרת.
הגולן	נוכח מאוד כסמל לאומי מרכזי ושטח כבוש כחלק מסיפור המאבק.	נותר חלק מהמפה הסורית, אך ללא הבלטה או צמצום אזכורים.	צמצום הבולטות עשוי להעיד על מיקוד פנימי, או לחלופין על זהירות אשר לחשיפת הכוונות עד לביסוס עוצמה.
היחס לאיראן	ברית פוליטית בפועל; יחס אמביוולנטי בספרי הלימוד; התעלמות מחזבאללה.	הצגה ביקורתית; הסרת אזכורים חיוביים; הופעת מסרים אנטי־שיעיים סמויים.	בשתי התקופות אין הזדהות עם האתוס האיראני; תחת א־שרע יש התרחקות מובהקת.
היחס לטורקיה	חשדנות ועוינות; דגש על "הכיבוש העות'מאני" ועל מחלוקות טריטוריאליזציה.	ריכוך ניכר; שימוש במונח "שלטון עות'מאני"; צמצום עוינות מפורשת. דבקות במורשת "הציוויליזציה הערבית־אסלאמית".	שינוי בולט: התאמה פוליטית לקרבה והישענות על טורקיה תוך שימור נרטיב ערבי־סורי מובהק.
היחס לרוסיה	חיובי מאוד; הצגת רוסיה/ברית המועצות כמעצמה מודרנית וידידותית.	הקשר החיובי נמשך; רוסיה נותרת שחקנית לגיטימית בתודעה החינוכית.	רוסיה היא מרכיב יציב יחסית בזהות האסטרטגית הסורית בשתי התקופות.
היחס למערב	עוינות כללית בהקשר קולוניאלי ואנטי־מערבי מובהק; חילוניות מודרנית.	מורכב; לצד ביקורת יש פתיחות לדיאלוג ציוויליזציוני וקשרים בינלאומיים; עקירת תורת האבולוציה והגיאולוגיה הפלנטרית.	מעבר לפרגמטיזם תרבותי ומדיני, לצד שמרנות דתית, גם אם לא מדובר בליברליזם.
דת ואסלאם	מסגרת לאומית חילונית; רכיבים אסלאמיים קיימים אך מוגבלים.	התחזקות הרכיב האסלאמי ונוכחות דתית מוגברת; ללא קו ג'האדיסטי קיצוני; מערכת חינוך קוראני מקבילה לילדים מאומצת על ידי השלטון.	תנועה בין אסלאם מדינתי שמרני לבין אילוצים פוליטיים וציבוריים.
ג'האד ושהאדה	קיימים כחלק מהנרטיב המדינתי־לאומי של המאבק וכחלק מדת האסלאם.	נותרים ערכים מרכזיים באסלאם; בחלק מהתכנים אף מתחזקים רעיונות; מחוץ לחינוך הממלכתי: שיתוף ילדים במדים בטקסים רדיקליים במסגדים.	המשכיות בשיח המאבק, אך תחת א־שרע הגוון הופך דתי ובולט יותר.
יהודים ונוצרים	עוינות לישראל; במקרים מסוימים נשמר מרחב פרשני לא־בוטה כלפי ה"אחר".	ניסיונות ראשוניים להחמרה דתית נבלמו; בנוסח הסופי נבחר פירוש כללי.	המשטר החדש בחן הקצנה, אך בלם את עצמו מול לחצים וביקורת בינלאומית.
מיעוטים	היעדר הכרה במיעוטים; דגש על סוריה אחידה וזהות ערבית.	אין הכרה בכורדים, בדרוזים ובעלוויים כקבוצות נבדלות.	שאיפה להומוגניזציה כפויה של המרחב הסורי בשתי התקופות.

קריטריון	תקופת בשאר אל-אסד	תקופת אחמד א-שרע	משמעות/מסקנה
זכויות אדם	כמעט לא נדונות; היעדר דיון בדיכוי ובאלימות המשטר.	היעדר מסגרת ליברלית; שפה חלקית של חוק וסדר ללא פלורליזם.	אין מעבר לליברליזם; מדובר במיתון סמלי ועיצוב שפה ממלכתית חדשה.
מעמד הנשים	מוצג באופן מודרני ושוויוני יחסית לאזור; ללא כפייה דתית.	נשים מופיעות בנראות שמרנית יותר; צמצום מסוים בייצוגן במרחב הציבורי; בחלק מן הספרים קיימת צבעוניות מודרנית של נשים.	נסיגה בממד החזותי-תרבותי; אינדיקטור לשמרנות הדתית של המשטר.
תפיסת המדינה	סמכותנית, ריכוזית, צבאית ובעת'יסטית.	סמכותנית, ריכוזית ויותר דתית-שמרנית; נשמרת הלאומיות הסורית-ערבית כבסיס זהות עיקרי.	לא מהפכה דמוקרטית, אלא החלפת נוסחת המשטר תוך שימור יסודותיו.
היסטוריה	נרטיב הרואי והאדרה של משטרי אסד ("מהפכת התיקון").	מחיקת פולחן אסד; הדגשת אירועי 2011 ופשעי המשטר הקודם.	השינוי החד ביותר בנרטיב הפנימי, יותר מכל שינוי במדיניות החוץ.
מורשת קדם-אסלאם	נשמרת כחלק בלתי נפרד מהמורשת הלאומית הסורית.	ניסיון צמצום חלקי לא צלח; רוב התכנים נותרו על כנם.	המשטר אינו מעוניין או אינו מסוגל למחוק את הרבדים הלא-אסלאמיים.
לגיטימיות	נשענת על פולחן אישיות, הצבא, הבעת' והעמידה מול ישראל.	נשענת על נרטיב ה"שחרור", סדר חדש, דת וזהות לאומית מתחדשת עם גוון דתי.	מעבר מפולחן משטר משפחתי לפולחן מהפכה ומדינה חדשה.